

ԱՐԶԱԳԱՆՔ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԸՆԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԴՈՒՐՍ ԵՒ ԳԱԼԻՍ ԿԻՐԱԿԻ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրինն է Հ.Ն.Գ. ըուբլի: Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է Իշխ. Բէհրլթեանի և Ա. Յով-
հաննիսեանի «լրագրական գործակալութեան» գրասենեակում, Գոլովինսկի պրոսպեկտի վրայ:
Ստարաքաղաքացիք ղիմում են՝ Тифлис, Редакция „Арцаганк“.

Առանձին համարները 10 Կ.

Յաջորդաբարութիւնների բառին 2 Կ.

Բժշկապետ Աւետիք Մ. Բարայետնը խորին սու-
գով յայտնում է իւր սիրեցեալ հօրեղբորորդի՝ **ՅՈՎ-
ՀԱՆՆԵՍ ՅԱԿՈՎԲԻ ԲԱԲԱՅԵԱՆԻ** վաղաժամ մա-
հը, որ տեղի ունեցաւ ամսոյս 1-ին Ալեքսանդրապո-
լում, — խնդրում է հանգուցեալի յիշատակը պատուել
կամեցողներին ներկայ լինել հոգեհոգեհոգեհոգ, Բամո-
յեանց Սուրբ Գէորգ եկեղեցում, կիրակի, փետրուարի
5-ին, ժամը 12-ին, պատարագից յետոյ:

1889-ին

(ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

ԱՐԶԱԳԱՆՔ

ԸՆԲԱԹԱԹԵՐԹԸ

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԻ ՄԻԵԻՆՈՅՆ ԴԻՐՔՈՎ

ԵՒ ՆՈՅՆ ՊՐՕԳՐԱՄԱՅՈՎ

Տարեկան բաժանորդագրինն է . . . 5 ր.

Կէս տարուանը 3 ր.

Թիֆլիսում ստորագրութիւնն ընդունվում է «Իշխ. Բէհրլթեանի
և Աբ. Յովհաննիսեանի լրագրական գործակալութեան» գրասե-
նեակում և Թիֆլիզի փոխադարձ վարկի ընկերութեան մէջ,
խմբագրի մօտ և պ. Յ. Մարտիրոսեանցի տպարանում:

Ստարաքաղաքացիք ղիմում են՝ Тифлис, в Редакцию
„Арцаганк“. Արտասահմանից՝ Tiflis. Redaction du
journal „ARDZAGANG“.

ԱՊՐԱՊԻԱ ԲԱԺԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. 2Ի ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ժողովրդական գրադարանի կարևորութիւնը: Մեր ծխական
ժողովրդական դպրոցների տգէտ դատաւորներին: Դ Յովհաննէս
Բարայետնի: — ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Ախայցիսացից: Հայ ուսու-
ցիչ — տէրունական պաշտօնեայ: Զուշուց: Արտասահմանի մի հայ
լրագրից: Ն. Մոսկուպից: Պօտոսյի յօդուածը: Լ. Մելիքեանի
ընտանիքը: Մոսկուպի հայերի պատկը: Վարչապալի հայերի պատկը:
Հայ ներկայացումն: «Մշակի» խմբագրութեան մէջ: — ԳԱԼԻՍ-
ԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ: — ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ և ԱՐՈՒՆԵՍ: — Մի վարդապետ:
ՄԱՅԵՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ: — «Ընտիր հատուածներ»: «Բազմազգ
հանդիմարանի»: — ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: — Բուդօլֆի մահը:
Փրանսիական գործեր: Հայր Գալացի: — ՖԷԼԻԵՏՈՆ: Կոմս Լ. Մելի-
քեան: Ժամանակակից պարսկուհին: — ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴԻՐՔԱՐԱՆԻ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Երբէք մէկին չեմ նախանձում ես աշխարհի երեսին,
Միայն, գրագէտք դուք պարոններ, նախանձում եմ
ձեր բաղդին.

Ախ, զթացէք, գեղջուկ որբիս, մի լաւութիւն միայն
արէք

Տուէք մի թերթ ինձ ձերմակ թուղթ, մի փետուրէ
գրել տուէք.

Զուտով, շուտով գրիչ տուէք, սովորեցրէք գործածել,
Կամիմ գրել ազգի համար, նորա համար աշխատել,
Ես աղօթել կամենում եմ, բայց չ'զիտեմ աղօթքներ —
Երբեք չ'աղօթեմ, ես անուս եմ... Սովորեցրէք պարոններ:

Ս Ե Ր Ե Ն Ե Ն

Յայտնի է, թէ եւրոպական բոլոր ազգերը որքան
մեծ նշանակութիւն են տալիս տարրական դպրոցներին
և որքան ջանք և միջոց են գործ դնում հասարակ գրա-
ղիտութիւն տարածել ժողովրդի մէջ: Կերմանիան իւր եր-
կաթէ կանցլէրի բերանով յայտնեց մի քանի ժամանակ
առաջ աշխարհին, որ նա միայն Ատոմուց է վախենում,
որովհետեւ նա իւր մէջ ոչ թէ գոլում: Բայց տեսէք, որ
իշխան Բիսմարկը առանձին հպարտութեամբ ասում է,
թէ Կերմանիան զօրեղ է իւր կրթութեամբ սպաներով և զի-
նուորների գրագիտութեամբ: Փրանսիական հասարակապե-
տութիւնը վերջին տարիները առանձին ուշադրութիւն դարձ-

րեց տարրական դպրոցների վրայ, մինչև մի օրոշ հասակի երեխաների համար պարտաւորեցուցիչ և ձրի ուսման օրէնք հրատարակեց, հարկւրաւոր միլիոններ ծախսեց ժողովրդական դպրոցներ շինելու և նոցա ապահովելու համար: Միթէ ճշմարիտ կարելի է թուել այն բոլոր գէպքերը, երբ մարդու համար անդնահատելի է դառնում հասարակ կարգաւ-գրելը: Ամբոխի տախտակները երկայլի սուր է ամեն հասարակութեան համար: Պատմութիւնը հազարաւոր ապացոյցներ է տալիս այն բանի, թէ որպիսի թշուառութիւններ է առաջ եկել ամբոխի տախտակներէ: Գրագիտութիւնը միջոց է տալիս ժողովրդին նորա անմիջական զիտողութիւնից զուրկ եկող երեւոյթների մասին ուղիղ հասկացողութիւն ստանալ և սորանով նպաստում է նախապաշարմունքների ոչնչանալուն: Քանի քանի անգամ հասարակ երկպառակութիւնների և թշուառութիւնների ժամանակ ամբոխը, միջոց չ'ունենալով իրերի պատճառների մասին ուղիղ գաղափար ստանալու, գործել է իւր նախապաշարմունքների և կրքերի համաձայն: Քանի քանի անգամ հիւանդութիւնները ու այլ և այլ բնական երեւոյթներից առաջացած թշուառութիւնները ամբոխը իւր սնոտիապաշտութիւնների պատճառով վերագրել է այս կամ այն անձնաւորութեանը կամ կրօնական աղանդին, և կատարել է արդարեւ աննկարագրելի բարբարոսութիւններ անմեղ մարդկանց զլխին:

Անգրագիտութիւնը ներկայ քաղաքակրթութեան ժամանակ կատարեալ դժբաղդութիւն է ամեն մի անհատի համար, երբ կեանքի շարքերութիւնները լոկ վիշդութեամբ ընթանել անկարելի է:

Գրագիտութիւնն է, որ ամբոխին միջոց է տալիս իւր բարդ պարտականութեանց մասին ճիշդ հասկացողութիւն ունենալ, ուրեմն և ինքնուրոյնութիւն է տալիս նորան գործելու ժամանակ:

Գրագիտութիւնն է, որ կարող է չափաւորել և զրուսել ամբոխի կրքերը, որովհետեւ նա միջոց կը տալ նորան ազատ ժանանակը չը մատուցելու մոլի կրքերին, այլ մարդավայել գուարճութիւնների, բնութեցանութեան և օգտաւէտ դրոյցների ճանապարհ բաց կ'անէ նորա առաջ:

Բացի այս բոլորը, անվիճելի է, որ լոկ կարգաւ-գրել իմանալով ամեն մէկը միջոց ունի զարգացնելու իւր հասկացողութիւնների հորիզոնը և հասկանալու իւր կեանքի վերաբերեալ անենանշանաւոր խնդիրները:

Վերջապէս, ամեն քաջափոխում այժմ յետին գիւղացին անգամ կարիք ունի կարգաւոր և իմանալու իւր տալիք և ստանալիքների հաշիւը, հեռաւոր ազգականին արտայայտելու իւր սրտի ցաւերը և զոհացում տալու իւր հոգու այն նուրբ շարժումներին, որոնց ուրիշի բերանով և միջոցով անկարելի է արտայայտել:

Լաւ քրիտոնէայ, լաւ հպատակ, լաւ հարկատու, աղ-ղի լաւ անգամ լինելու համար հէնց կարեւոր է, որ ամեն մի մարդ կարգաւ և գրել գիտենայ:

Այս է պատճառը, որ թէ տէրութիւնները և թէ

քաղաքային վարչութիւնները այժմ ամեն ջանք դրծ են դնում ընդհանրացնել տարրական ուսումը և գրագիտութիւնը: Այս է պատճառը, որ տարրական դպրոցների զարգացման հետ զուգընթացաբար ուշադրութիւն են դարձնում և ժողովրդական գրագարանների զարգացման վրայ: Յայտնի է, որ մեր կառավարչական բարձր շրջաններում բանքերի վերանորոգման ծրագրի մէջ մտել է և բանդերում գրագարաններ ունենալու խնդիրը:

Ժողովրդական գրագարանները հետզհետէ զրաւում են քաղաքային վարչութիւնների ջերմ աջակցութիւնը: Պետերբուրգում, օրինակ, վաղուց չէ, որ հիմնուել է հասարակաց մեծ գրագարան, իսկ Մոսկվայի քաղաքային վարչութիւնը ամենալաւ և ամենաարժանաւոր յարգանք հանգուցեալ Ի. Ս. Տուրգէնեւի լիշատակին այն համարեց, որ նորա անունով բաց արեց «ձրի գրագարան յանուն Տուրգէնեւի»: Այս գրագարանի տարեկան հաշիւներից երևում է, որ այցելողների ահաղին մեծամասնութիւնը պատկանում է արհեստաւոր, աղքատ գործակատարների, աշակերտների և առհասարակ հասարակ գաւազարդին: Մենք բոլորովին զուրկ ենք այս տեսակ գրագարաններից: Թիֆլիզում, օրինակ, քաղաքային վարչութիւնը մի փոքրիկ նպաստ է տալիս հասարակաց գրագարանին, որ իւր ունեցած գրքերի բնաւորութեամբ աւելի զիտնական գրագարան է: Սորանից զուրկ այստեղ ստացվում են գրքեր նուիրատուներից, և առհասարակ պատահաբար են ստացվում գրքերը:

Յետոյ ուշադրութեան արժանի է և այն հանգամանքը, որ նշանակած ժամերը շատ անյարմար են այցելուների համար, ինչպէս շատ անգամ նկատուած է: Այս հանգամանքների շնորհիւ այդ գրագարանը ժողովրդի համար անյարմար և անմատչելի է: Տեղական ժողովրդի մեծամասնութիւնը միջոց չունի միջին կրթութիւն ստանալու, ուստի և ուսերէն լեզուով կարգաւ չի կարողանում:

Այս պատճառով ժողովրդի համար անկասկած կարեւոր է տեղական լեզուներով, հայերէն, վրացերէն և թուրքերէն գրած գրքերի գրագարան հիմնել: Այս խնդիրը ամենայայնոյ կերպով կարող է լուծել քաղաքային վարչութիւնը, եթէ նա մի փոքրիկ գումար նշանակէ այս գործի համար և հասարակութեան հրաւեր կարգաւ ու այս նուիրատուութիւնների վրայ աւելացնելով իւր տարեկան օրոշ գումարը, հիմնէ տեղական լեզուներով գրուած գրքերի մի գրագարան: Ինչ խօսք, որ սորանով քաղաքը ահաղին ծառայութիւն արած կ'լինի ժողովրդի կրթութեանը:

Մեծ քաղաքներում աչքի է ընկնում աժանագին հիւրանոցների, «տրակտիրների» անբարոյականացուցիչ ազդեցութիւնը հասարակ ժողովրդի վրայ: Այս երևոյթը այժմ բաւական տարածված է և Թիֆլիզում, ուր կիւրակէ օրերը բոլոր «պօղվալները» և զինետունները լիքն են հասարակ գաւազարդին պատկանող մարդկանցով: Մի մեծ գրագարան, որ զետեղուած լինի մի հասարակ, բայց

ընդարձակ շինութեան մէջ, զեղեցիկ միջոց կ'լինէր մասամբ ազատելու հասարակ դասի զոնէ մատաղ սերունդը սոսն օրերի մոլութիւններէն:

Գ.

ՄԵՐ ԽԵՆԿԱՆ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴՊՐՈՅՆԵՐԻ ՏԳԷՏ ԴԱՏԱԻՈՐՆԵՐԻՆ

Ժողովրդական ընդհանուր կրթութեան սկզբունքն արդիւնք է մեր լուսաւոր դարու և եթէ այս դարը շատ պարճաւորներ ունի, նոցանից առաջինն այդ սկզբունքի գործադրութիւնն է:

Այնքան տղէտ լինել, կամ թէ ձեռնալ, իրան չը հասկանալ զինքն, թէ մարդս նախ քան ընկերութեան անդամ լինելը և իւր աշխատանքով նպատակը այդ ընկերութեան և նորանով ապրելը, պէտք է պատրաստուի իսկական մարդ լինել, — կարելի չէ այժմ քիչ թէ շատ քաղաքակրթութեամբ երկրներում, այլ թերևս Միջին Արևելքում: Բայց այնքան համարձակ լինել, որ այդպէս տղէտ լինելով հանդերձ ուրիշներին առաջնորդել կամենալ, կարող է միայն մէկը, այն էլ մեր երկրում:

Այդ առաջնորդը նորեքումս ուսուցանում է, որ ժողովրդական դպրոցի կրթութիւնն *անհատական* է, նա օրինակ է բերում Յովնանեան ուսումնարանը, ուր ուսանում են չքաւոր մարդկանց աղջիկներ, և ասում է՝ որովհետև այդ աղջիկները աղքատ են, հետևաբար պէտք է նոցա արհեստ սովորեցնել միայն և ոչ թէ տալ նոցա ծխական դպրոցի կրթութիւն:

Այսպիսի տրամաբանութիւնը կարող է միայն թերուսներին և տղէտներին շլացնել, որոնք անընդունակ են ինքնուրոյն մտածելու և հաց վաստակելուց դուրս բուն չեն տեսնում:

Քննենք այդ յառաջագէտ խմբագրի աւելի յառաջագիմական խօսքերը և տեսնենք, թէ ի՞նչ հետևանքի կը հասնենք:

«Յովնանեան» դպրոցը մի ժողովրդական (народная) ուսումնարան է, ինչպէս մեր բոլոր ծխական դպրոցները:

Ժողովրդական դպրոցների նպատակն է՝ սանիկների հոգեկան կարողութիւնները կրթել, կազմակերպել նոցա հոգեկան աշխարհը, հարստացնելով նոցա ստացած մտապատկերների պաշարը և դաստիարակել նոցա, պատրաստելով մարդկային հասարակութեան *արժանաւոր անդամ*:

Իւրաքանչիւր մարդ, լինի նա աղքատ թէ հարուստ, անդամ է մարդկային ընկերութեան և պէտք է այնպէս պատրաստուած լինի, որ կարողանայ ճանաչել իւր անձը, շրջապատող բնութիւնը և այս ամենին կառավարող բարձրագոյն Խալիկն: Այս է ահա պատճառը, որ ժողովրդական դպրոցներում, որ և տարրական են կոչվում, ուսուցանում են բնական զիտութիւններ՝ բնութիւնը ճանաչելու համար, կրօն՝ Աստուծուն ճանաչելու համար և պատմութիւն ու լեզու՝ մարդկանց և առանձնապէս սանիկին

չըջապատող մարդկանց ճանաչելու համար: Ժողովրդական դպրոցի տուած կրթութիւնը մարդկային կրթութիւն է, որ ծառան է, աղախինն էլ (եթէ կամենաք բօնան էլ), վաճառականն էլ, արհեստաւորն էլ պիտի ունենան. իսկ խմբագրներից այդքանից էլ աւելի պէտք է պահանջել: Այսպիսի դպրոցներն ահա մտնում են 7—14 տարեկան սաներ, որոնք դեռ պիտի դարձան իրանց հոգեկան կարողութիւնը, որ սոքա յետ չը մնան մարմնական կարողութիւններից և կարողանան նոցա կառավարել: Նայելով թէ այդ դպրոցների վարչութիւնն և կազմակերպութիւնն ի՞նչպէս է, նոքա կոչվում են ժողովրդական և կամ ծխական դպրոցներ:

Մեր դպրոցներն այժմ միայն ժողովրդական են, չը հաշուելով հոգեւոր դպրոցներն, որոնք բարձրագոյն կոչման պատրաստող ուսումնարաններ են, իսկ որովհետև եկեղեցական վարչութեան հսկողութեան տակ են և շինուած են եկեղեցիների ծխերի համար, այս պատճառով և կոչվում են ծխական:

«Վարիամեան» ուսումնարանը ահա այսպիսի մի ծխական — ժողովրդական ուսումնարան է, որ պարտական ենք մենք մի բարերարի շնորհին: Այս դպրոցն էլ, մեր բոլոր միւս դպրոցների պէս, սովորեցնում է *հայերէն և ռուսերէն*, *կրօն*, *բնական գիտութիւններ*, *բնութագրական*, *էթնոգրաֆիկական* և *քաղաքագիտական* սանիկներին ծանօթացնում է Աստուծոյ, բնութեան և մարդու հետ և տալիս է, միևնոյն ժամանակ, կեանքին կարելի մի պարագաման առաջին տեղեկութիւններ:

Արդ՝ *անհատական* տնուանել այսպիսի մի դպրոց նորահետ և միւս բոլոր ծխական դպրոցները, անյարմար է: Պահանջել, որ դեռ մարմնով և հոգով չը կազմակերպուած մանկանց արհեստ սովորեցնեն, այսինքն ուղղակի կեանքի համար պատրաստեն, կը նշանակէ իւր ասածի իմաստը չըմբռնել և անընդունակ լինել կրթութեան մասին մըտածելու անգամ:

Մենք երկրիս վրայ միակ ազգը չենք, որ այդպիսի փորձանքներով սկսենք մեր կեանքը վտանգի ենթարկել: Այժմեան լուսաւոր ազգերն, ինչպէս Գերմանիան և Ֆրանսիան, պարտադիր են արել ժողովրդական կրթութիւնը, իսկ միւս ազգերն ևս նորանց օրինակին են հետևում: Ոչ մէկը չը կարողանայ *անհատական* տնուանել: Անդլիացոյ և Ամերիկացոյ նման գործնական և շահասէր ժողովուրդ չը կայ աշխարհումս, բայց նոքա անգամ իրանց տարրական դպրոցներում արհեստ չեն սովորեցնում:

Միթէ Անդլիայում, Գերմանիայում և Ֆրանսիայում չը կան աղքատներ, միթէ այնտեղ չեն, որ քաղցից մեռնում են մարդիկ փողոցներում, բայց կարգացէք մի ամենահասարակ ուսումնարանների պատմութեան գիրք, և կը տեսնէք, որ այնտեղ էլ միայն կրօն, լեզու և բնական զիտութիւններ են ուսուցանում:

Ամենայն քիչ թէ շատ մանկավարժութեան պատմութեան տեղեակ մարդ գիտէ, որ բոլոր այն վարձերն, որ

եղել են տարրական կրթութեան հէտ մասին մենք անգիտ արհեստներ սովորեցնելու, անյաջող են անցել:

Մանուկների և ուրեմն մարդկութեան ամենամեծ բարեկամը — Պետտալոցցին, հիմնադիրը ժողովրդական ուսումնարանների, ամենախեղճ և անտէր մանկանց տարրական կրթութիւն էր տալիս և ոչ արհեստական:

Աններելի է մի խմբազրի չ'իմանալ, որ ժողովրդական դպրոցները ընդհանուր մարդկային կրթութիւն են տալիս, երկրորդ՝ չը գիտենալ, որ հայկական ծխական ուսումնարանները, որոնց մէջ նաև «Յովնանեան»-ը, ժողովրդական դպրոցներ են և ունին փէր-թիւնի ընդհանուր տարրական ծրարիր, որ մեզ անկարելի է փոխել և երրորդ որ ժողովրդական դպրոցին կարօտ են թէ՛ աղքատները և թէ՛ հարուստները: Իսկ եթէ ենթադրենք, որ այս ամենը զիտէ այդ առաջնորդը և անպատշաճ է համարում իրեն, հայերէնի, ասորերէնի և քրդերէնի փէր-թիւնի ու լատինական ասորերէնի, այն ժամանակ պէտք է ընդունենք, որ նա անընդունակ է մտածելու:

Վերջապէս, ինչ նպատակ ունեն այսպիսի անվերջ և սուտ վերքեր չը դարձանող՝ յարձակումները մեր հաստատութիւնների վրայ: Ինչո՞ւ որտակոտոր էք անում այն անխոնջ մշակներին, հայ ուսուցիչներին և ուսուցչուհիներին, նոցա աշխատութիւնը աննպատակ անուանելով, զրպարտելով: Եթէ նշանակութիւն չունի և աննպատակ է հայ աղքատիկ մանուկների իրանց կրօնի, մայրենի և տէրութեան լեզուի ուսուցումն, պարզ ասացէք, որ ճանաչեն մարդիկ ձեր յառաջադիմութեան չափը:

Անխիղճ կերպիւ զրպարտել մի ուսումնարան, ուր անխոնջ կերպիւ աշխատում են տառնեակ ուսուցիչներ և ուսուցչուհիներ, նոցա աւարտած սանիկներին հասնալ անուանել — վայել չէ կրթութեան մի մարդու: Յովնանեան դպրոցը միայն մի կարճ ժամանակ է եղել միջնակարգ դպրոց և այնտեղից աւարտածներն են այժմ ուսուցչուհիներ թէ՛ այստեղ և թէ՛ գաւառներում:

Եթէ մենք խօսում ենք մեր հակառակորդ թերթի ասածների ընդդէմ, նախ նպատակ ունինք արձանագրելու բոլոր նորա անյարմար գործերը և երկրորդ զուշացնելու հայ ընթերցող հասարակութեանը: Զատ կը ցանկանալինք առիթ չ'ունենալ երբէք խօսելու մեր հակառակորդի սխալների մասին և մեր ընթերցողներին աւելի հետաքրքրելի նիւթերով զբաղեցնելու, բայց հասարակական շահերը մեզ թելադրում են ճշմարտութիւնը վերականգնել և ուրիշի տուած վնասները գոնէ ըստ կարողութեան ուղղել:

† ՅՈՎՀԱՆՆԻՍ ԲՈՅՈՅՆԵԱՆ

Հեռագիրը Ալեքսանդրապոլից հաղորդեց մեզ նոյն քաղաքացի Յովհաննէս Բաբայեանի մահը, մի անձնաւորութեան, որ շատ յարգուած էր ոչ միայն իւր համաքաղաքացիներից, այլ և Երևանի և Ղարսի նահանգներ-

ի հայ շրջաններում: Վերջին քսան, քսան և հինգ տարուայ ընթացքում Ալեքսանդրապոլի հասարակական կեանքում չէ եղած ոչ մի երևոյթ, ոչ մի դիպում, որոնց հանգուցեալին վիճակուած չը լինէր ամենապատուաւոր կերպիւ մասնակից լինելու: Ընկերութեան մէջ, նա մանաւանդ հասարակական գործերում, Յովհաննէս Բաբայեանը ներկայանում էր իբրեւ մի հասուն, զարգացած և վերին աստիճանի բարեխիղճ անձնաւորութիւն: Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչութեան կողմից քանի մի անգամ կրած լինելով դեպուտատի (երէցփոխանի) պաշտօն, հանգուցեալը իւր քաղաքի բարօրական և նիւթական շահերի քաջ պաշտպանն է հանդիսացել միշտ և ամենաքաղցր յիշատակ թողել իւր համաքաղաքացիների մէջ: Նա էր մաքառողը զանազան խոչնդոտների դէմ, որպէս զի Ալեքսանդրապոլի պետական գաւառական վարժարանը վերափոխուելու ընթացքին զիմնադիման, արուեստագիտական բաժնով: Նա էր, որ այս և իւր քաղաքի միւս կարիքների մասին, պատիւ ունեցաւ անձամբ խնդրամատուց լինել Մեծ Իշխան Սիքալէ Նիկողայեվիչին: Նա նոյն խնդիրներից մի քանիսը դարձեալ անձամբ ներկայացրեց երկրիս կառավարչապետ իշխ. Դոնդուկով-Արստակովին: Բայց ոչ միայն Ալեքսանդրապոլը, այլ և ամբողջ Զիրաքը երբէք չի մոռանալ այս անձնուէր, հայրենասէր և ազնիւ մարդու անունը: Իւր համեստ երկրային կենաց յիշատակը վերաւորած կը լինէինք, եթէ թուէինք գոնէ միմիայն մեզ յայտնի բարերարութեանց ցանկը, որոնց ամբողջութիւնը հանգուցեալը տանում է այսօր իւր հետ՝ վերին Դատաւորին հաշիւ տալու համար:

Բայց Յովհաննէս Բաբայեանի անունը միմիայն քաղաքացիութեան ասպարիզումը չէ որ յայտնի է: Սա դեռ ևս երիտասարդ հասակում ժողոված էր Դարալագեաղի գաւառում եղած մեր պոսնծալի հնութեանց ստորագրութիւնները և արձանագրութիւնները, որ յետոյ մասամբ տպագրուեցան հանդուցեալ Սարգիս Ջալալեան արքեպիսկոպոսի «Ճանապարհորդութեան» երկրորդ հատորում: Նոյն Յովհաննէս Բաբայեանը, այս քսան քսան և հինգ տարուայ մէջ, զրբեթէ միայնակ օժանդակող մեկնեան էր Ալեքսանդրապոլի հասարակութեան կողմից մեր ժամանակակից զբաղանութեան համար: Ոչ մի ամսագիր և լրագիր չէ երևեցած՝ առանց նորա բարօրական և նիւթական օգնութեան. նա ամենի համար պատրաստ ծառայ էր և ամենքին ձեռք կարկառող: Նորա հաշուով հրատարակուեցաւ Պ. Պերճ Պաօշեանցի «Հացի խնդիր» վիպասանութեան առանձին տպագրութիւնը, և զրբեթէ մեր ժամանակակից հրատարակչներից ամենքը կարելոյն չափ օժանդակութիւն են ստացած նորանից: Ինքը՝ Յովհաննէս Բաբայեանը իւր բոլոր ուսումը և զարգացումը ստացել է միմիայն հայերէնով և հայ գրականութեան միջոցաւ, և այս կողմից հանգուցեալի ստացած հմտութեան աստիճանը մի առանձին հետաքրքրական երևոյթ էր ներկայացնում մեզ: Որքան մեզ յայտնի է, նա թո-

զած պիտի լինի քանի մի Հնախօսական և բանաստեղծական գրուածներ, որոնց հրատարակութիւնը պարտք պիտի համարուի իւր ժառանգներէ համար: Չատերին ծանօթ են նաև նորա քաղցրիկ «Մանկական պարտիզներումը»:

Վերջապէս, նորա մասնաւոր կեանքից կը լիշենք և մի իրողութիւն, որ ապարդիւն չի կարող անցնիլ Չիրակի ազգաբնակութեան համար: Հանգուցեալը Արիաշայ գետի վրայ, նոյն իսկ Ալէքսանդրապոլի մօտ, վերջին տարիները անկեց մի օրինակելի այգի և անտառ, որոնց ծաղկելու միջոցին ահա ինքը թառամեցաւ:

Թառամեցաւ օր առաջ Ալէքսանդրապոլցի Յովհաննէս Բաբայեանը, չը տանելով այն անպատուութիւնը, այն արատը, որ մի ոմն նորա հարազատներից կամեցաւ վերջերումս պատուաստել յարգուած և արժանաւոր ճանաչուած Բաբայեան գերպատանին:

Յովհաննէս Բաբայեանը պատկանում էր Կարնոյ գաղթական հայերի երկրորդ սերունդին և նոյնքան ջերմեռանդ հայ էր, որպէս և իւր նախորդները: Բաց ուխտագրութիւնը իւր համար մահ էր և ահա նաև մահ պատճառեց նորան մի այլպիսի ուխտագրութեան բօթը...

Հանգիստ ունէրապէս ունէր և զգայուն հայ մարդ, հայութեան նախանձախնդիր...

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Մեզ հաղորդում են, որ Պ. Արևոյում Յովհաննիսեանը, Ախալցխայի դպրոցի աշխատանք աւագ ուսուցիչը, հակառակութիւն ունենալով նոյն դպրոցի մի ուսուցչի հետ և անկարող լինելով իւր հեղինակութեամբ նորան հեռացնել դպրոցից, գիմել է տեղական ոստիկանութեան օգնութեան և ըմբոստ ուսուցչին նոցա միջոցով հեռացրել է դպրոցից: Չատ ցաւալի երևույթ է այս մեր դպրոցական կեանքում և, եթէ չենք սխալվում, այս միակ և առաջին դէպքն է, ցանկալի էր, որ և վերջինը լինէր:

Ինչպէս մեզ հաղորդում են, Ներսիսեան դպրոցի ուսուցիչ Լ. Թիւսիկեանը, որ այստեղ գինուորական դատարանում քարտուղարի պաշտօն ունի, ահա սկսած Յունուար ամսից դադարեցրել է ուսումնարան գալն, պաշտօնով Հիւսիսային Կովկաս ուղարկուած լինելով: Պարոն Թիւսիկեանը, իբրև ֆիզիքայի և երկրաչափութեան ուսուցիչ, ամենակարևոր առարկաների դասատու է և անկանոն կերպիւր դպրոց յաճախելով՝ գրկում է հարիւրաւոր տղայոց:

Ինչքան մեզ յայտնի է, պ. Թիւսիկեանը հնուց, երբ դեռ աշխատանք վեհապառ իւր ժամանակ Վրաստանի առաջնորդ Մակար եպիսկոպոսն էր հոգաբարձութեան նախագահ, գրկուած է ն. դպրոցում ուսուցչութիւն անելու իրաւունքից և երկրորդ՝ անցեալ տարի յարգելի Հոգաբարձութեան ղեկավար ընդունուելու ժամանակ խոստումն է տուած կողմնակի պաշտօնի պատճառով անկանոն չը յաճախել դպրոց. ուստի արժէ, որ մեծապատիւ Հոգաբարձութիւնը ուշք դարձնի այս հանգամանքի վրայ:

ՉՈՒՂԻՑ մեզ զբուծ են. Ամբողջ Ղարաբաղի գիւղերում, բացառութեամբ Նուխու յաջորդութեան, գտնվում են երեք ուսումնարան, որոնք նախականապէս ապահովուած են համարվում և կարող են անտալթաք շարունակուել: Այդ ուսումնարաններն են. 1) Հատրութի եկեղեցական ծխական ուսումնարանը, որ գեռ. նախկին թեմ. վերատեսուչ Յովհ. Տէր-Գրիգորեանի (այժմ Վահան վարդապետ) օրով բացուելով, նորա յատուկ աշխատութեամբ էլ հազար բուրլի անձեռնմխելի դրամազուխ ունեցաւ, որ այժմ շահվում է Բագուայ Մարդ. Ընկերութեան ձեռքում: Բացի դորանից, Հատրութի ժողովուրդն առհասարակ հարուստ մարդիկ լինելով հանդերձ. և՛ զվում է ուսումնարանի կարևորութիւնը և՛ նորա պահպանողութեան համար առատ նուէրների միջոցներ չէ խնայում. 2) Սարուշէնի եկեղ. ծխ. ուսումնարանը, որ բաղաւորակ պ. Գրիգոր Ալվազեանը մի քանի տարի սորանից առաջ Սարուշէնի Աւետարանի տակ ուխտ գալով և ցաւից բուժուելով՝ ուխտեց բանալ իւր ծախքով: Այս ուսումնարանը այժմ շարունակվում է, նորա տարեկան 300 բուրլ. նպաստով: Այդ նպաստը, ինչպէս ասում են, պիտի տուէ որդոց օրդի, ինչքան գոյութիւն ունենայ Ալվազեան տոհմը և կենդանի լինի նորա շառաւիղը. 3) Սարուշէնի եկեղ. ծխ. ուսումնարանը, որ նորերումս բացուեց պ. Միքայէլ Սարումեանի յատուկ ջանքով և նորա ու եղբարց տարեկան 300 բ. առանձին ձեռագրով խոստացած նրա նպաստով:

Այս մի տեսակ բարի նախանձ է, որ վերջին տարիները սկսել է երևալ մեզանում:

Կան և ուրիշ ուսումնարաններ, կարելի է ասել, ըստ ուսումնականին դոցանից էլ յառաջագլիմ, բայց նախական կողմից յաճախ նեղութիւնների են հանդիպում:

Արտասահմանի մի հայ լրագրում կարդում ենք հետևեալ լուրերը.

Տիգրանակերտի նահանգէն մեզ հաղորդած են հետևեալ տեղեկութիւններն.

Մեպտ. 8/20-ին Պշերիք գաւառի Աղղբ հայ գիւղը աւարի տրուեցաւ վրանաբնակ Ալբաքանցի Քիւրտ Օսմանի ցեղէն: Պիւղն աւերակ է այժմ:

Մեպտ. 28/10 հոկտեմբերին Պշերիք գաւառի Պէտար բաղմահայ գիւղն հրոյ ճարակ եղաւ. 11 անձ մեռան, մեռեալներէն երեքը մանր հայ տղաքներ են 9, 6 և 3 տարեկան: Սոյն ագէտալի դէպքի շարժառիթն եղող Միլղայէ Խոյս քիւրտ տղայն 4()-է տուելի մարդերով մէկտեղ ձերբակալուած է կառավարութիւնէն. բայց կառավարական ժողովներուն մէջ նըստող իւր տաճիկ բարեկամներն, ինչպէս նաև անունով հայ բայց գործով տաճիկ Մինասեան Յովհաննէս էֆէնտին, որ խոստիչ պաշտօն ունի, կաշխատին աղատել այդ եղեռնագործ Քիւրտը: Մինասեան էֆէնտին կրէ եղեր, թէ «ես ինչպէս աշխատիմ այդ Քիւրտին դէմ. 100 լիրա ունիմ քո»:

վր. եթէ բանտը մնայ, կը կորսուի»: Խեղճ զիւղացի, Հայոց Հաղարտուոր լիւրաներ վնաս եղած է վերոյիշեալ հրդեհէն:

Նոյեմբեր 10/22-ին, երկու Հայ կիներ Լճէ գաւառի Ռիչ զիւղէն կերթան Տիգրանակերտ քաղաքը. մին թիւրքերէ և միւսն Հայերէ կնութեան առնուած են, մինչդեռ երկուքի ալբերն ալ ողջ են և քաղաքը զրոհուելով կը բողոքեն. բայց մտիկ ընողն ո՞վ է:

Տուրքերը խիստ ծանրացեր են. երկու տարի յառաջ 30 դրուշ տուողէն 40 առին անցած տարի. այս տարի ալ 50 կառնեն. զիտնալու է որ այդ տուրքը 30 Հաղար դրուշ վատտակի փոխարէն է. . . : Ամենախեղճերը այս ատորճանն են:

Զինուորական տուրքի Համար մինչև այժմ 180 անձի փոխարէն տարեկան 5000 դրուշ կառնուէր. այս տարի 135 անձի փոխարէն 5000 դրուշ կառնուի:

Զատերը այս տուրքերու ծանրութեան Համար բողոքողներ կուտան կառավարութեան: Զը կայ ժողովրդական Առաջնորդ մը, որ զինուորական տուրքը արդարութեամբ բաժնուի: Երբ և տաճիկ կառավարութեան ծառայ եղող Հայերու ձեռք կը մնայ, խեղճերուն վրայ կը ծանրացունեն տուրքերը. երկու կողմէ կը նեղուի խեղճ ժողովուրդը:

Թերևս եւրոպայեան Հայեր չեն կարող ըմբռնել մեր դրութեան ծանրութիւնը և մեր տուրքեր շատ չափազանց չը գտնեն. որովհետև կը լսենք թէ Եւրոպայի մէջ աւելի մեծագումար տուրքեր կը վճարեն, բայց անոնք ազատ են աշխատելու և կրնան շատ վատուիլ, ուրախութեամբ ալ շատ տուրք կուտան կառավարութեան, որ իրենց միջոցներ և դիւրութիւններ տուած է աշխատելու և վատուելու. բայց մենք մեր քիչը մեր չունեցածէն պէտք է տանք. ինչպէս: Ահա այդ ինչպէսն իմացողը կը գտնէ Տաճկահայաստանի Հայոց փճանալուն, գաղթականութեանց և այլ զանազան թշուառութեանց բանալին: Տաճկաց ամենէն մեծ և խեղացի պետական մարդերէն մին, վախճանած մեծ Եպարքոս անուանի Ալի վաշան, երբ իրեն իմացուցեր էին թէ գաւառացի ժողովուրդը շատ խեղճ դրութեան մէջ է և ստակ չունի որ վճարէ իւր վրայ ծանրացած տուրքերն, պատասխանած էր թէ այդ ժողովուրդը ալիւրի Զ-Զ (պարկ) կը նմանի, որչափ ալ ալիւրը պարտուած լինի մէջէն, քանի թոթովես, գարձեալ ալիւր կը թափթփի անկէ:

Հարստահարութիւնք, առևանգութիւնք, գողութիւնք և այլն և այլն անընդհատ կը պատահին ամեն ատեն:

ՆԱՄԱԿ ՄՈՍԿՈՒՍՅՈՅ

Ամսիս 21-ին Լազարեան ձեռնարանի դահլիճում՝ նոյն ձեռնարանի Հայոց երգչախումբի տուրքից՝ Պ. Ա. Կանթինեանցը մի նուագահանգէս տուաւ 40 ուսուցիչ մանուկ և չափահաս երգիչների մասնակցութեամբ: Ուշադրութեան արժանի է այն իրողութիւնը, որ արդէն երրորդ անգամ է, որ Հայոց լեզուին

անտեղեակ ուսուցիչները չիշեալ պարոնի ղեկավարութեամբ Հայերէն են երգում:

Այս նուագահանգէսը կոչուած էր երրորդ արևելեան նուագահանգէս, որ ինքն Պ. Կանթինեանցը երկու անգամ ջութակի վրայ 8010 նուագեց իւր յօրինած արևելեան եղանակներ և ի միջի աչոյց «Կուռնկը» և յետոյ երգեցիկ խումբ երգեց եկեղեցական տաղեր «Միաշաբաթ», «Մայր ցանկալի», որոնց հետեւեցին կենաց բաժակը, Հայոց մարշ, Արաբսի արսասուրքը, Ջան-գիւլիւմ և այլն:

Բացի դորանից, երգուեցան Վրաց և Արաբացուց եղանակներ. և միայն մի երգը հանդիսականները ընդունեցին բուռն ծափահարութեամբ: Դահլիճը լիքն էր հանդիսականների խումբ բաղմութեամբ. այստեղ էին նաև մեր հոգեկալուր բանաստեղծ պ. Ռաֆ. Պատկանեանը և ուսուցիչ հեղինակ պ. Ա. Նեմիլովիչ—Դանչենկո: Առհասարակ նուագահանգէսը շատ լաւ անցաւ: Տեսնելով պ. Կանթինեանցի երաժշտական հմտութիւնը, դեռ անցեալ տարի Լ. ձեռնարանի վերատեսուչ պ. Քանանեանցը հրաւիրեց նորան իբրև ուսուցիչ Հայոց երգչախումբի, որպէս և՛ երաժշտութեան:

Այժմ մեր ձեռնարանը նոյն իւր յատուկ երաժշտական խումբը, բաղկացած աշակերտներից, որոնք յաջողութեամբ աճում են զանազան գործիքների վրայ: Տօն և կիրակէ օրերում մեր աշակերտները պ. Կանթինեանցի ղեկավարութեամբ սուրբ պատարագին երգում են եկեղեցում. երգեցիկ խումբը բաւականին յաջող է կազմակերպուած ձայնաւոր աշակերտներից:

Ս. Զոյքեան.

Մոսկուա

Յունուարի 25-ին:

Ք. Տ. Անցեալ Նեկտեմբերի 18-ին Մոսկուայի Հայոց եկեղեցում ծխականների ցանկութեամբ հանգուցեալ կոմս Միք. Լօու-Մեյիքեանցի հոգեհանգիստը կատարուեցաւ, որից յետոյ նորա աչրիացեալ կոմսուհույն ցաւակցութեան հեռադիր ուղարկեցին Նիցցա:

«Արձագանք»-ի ներկայ Համարում վերջանում է կովկասեան գորաբաժնի զննապետ պ. Վասիլի Պօտոյի կոմս Միքայէլ Լօու-Մեյիքեանցի մասին յօդուածը, որ «Կովկասեան Պատերազմի» հեղինակը պատրաստել էր յատուկ «Արձագանք»-ի համար:

Ուրբաթ, ամսոյս 3-ին, երեկոյեան 6 ժամին Թիֆլիզ ժամանեց Հանգուցեալ կոմս Լօու-Մեյիքեանցի ընտանիքը:

*

Մոսկուայի Հայ Հասարակութիւնը հեռադրով յանձնել է պ. Միք. Թամամշեանին՝ մի արձագանք պատկ դնել Հանգուցեալ կոմս Լ.-Մեյիքեանցի դագաղի վրայ:

Վարչապալի Հայերը նոյնպէս իրանց կողմից պատուիրել են պատկ դնել Հանգուցեալի դագաղի վրայ:

Մեզ ինդիւում են տղել հետեւալը.

Ամսոյս 11-ին, շաբաթ երեկոյեան Հայ Թատերասէրները օր. Եղիսաբէթ Ամիրեանի մասնակցութեամբ, կը տան մի մերկայացումն յօգուտ այն Հայ երիտասարդների, որ նիւթական միջոց չունին բարձրագոյն ուսում աւարտելու: Կը ներկայացուի «Քաժանուլինք» (Divorçons!),

կօմ. Վիկտորիէն Սարգսի և Էմիլ դը-Նատալի, փոխադրութիւն Ա. Ե.-ի: Պ. Քարամեանը կը կարգայ բանաստեղծութիւններ և պ. Բաշինջաղեանը կը ներկայացնէ կենդանի պատկերներ:

Ներկայացմանը կը մասնակցեն օր. օր. Քաթմանեան, Քամօյեան, Ասլամագեան և Խիթարեան, և պ. պ. Մամիկոնեան, Մանգէնեան, Ալլահվերդեան, Տիգրանեան և Սարգսեան:

Հայ ուսանողութիւնը այս տարի աւելի շատ կարիք ունի Հայ Հասարակութեան օգնութեան, քան նախորդ տարիները, որովհետեւ չքաւոր Հայ ուսանողների թիւը այս տարի աւելի շատ է:

Ուստի յուսով ենք, որ Հայ Հասարակութիւնը անուշադիր չի թողնիլ այս տարուայ միակ Հայկական ներկակայացումը, մանաւանդ որ թէ երեկոյթի կառավարչուհի Տիկին Ա. Եսայեանը և թէ միւս բոլոր մասնակցողները ոչ մի ջանք չեն ինչպիսի, որ երեկոյթը Հետաքրքրական լինի: Բացի այդ, Հայ Հասարակութիւնը կրկին անգամ առիթ կ'ունենայ լսել օր. Եղիսարէթ Ամիրեանի քաղցր երգեցողութիւնը մայրենի մի քանի երգերի:

«ՄՂԱԿԻ» ԽՄԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ:

«Արձագանք»-ը ինձ վկայ էր բերել, թէ արդարեւ «Մշակը» Բաֆֆի յօդուածը աղաւաղած է տպել իւր ներկայ տարուայ 9-դ. համարում: Պ. Գր. Արծրունին «Արձագանքի» դէմ գրողութեամբ, ինձ ևս անուանել էր «ստախօս» և «անագնի», թէ իրրեւ իմ վկայութիւնը ճիշդ չէ: Ասածը ապացուցանելու համար նա իւր թերթի 12-դ. համարում առաջարկել էր գնալ «Մշակի» խմբագրատուն և այնտեղ հանգուցեալ Բաֆֆի յօդուածի ձեռագիրը համեմատել տպուածի հետ:

Որովհետեւ հարցը «աղնուութեան» կամ «անագնութեան» է վերաբերում, ես ամուսնու 1-ն, երեքշաբթի օրը գնացի «Մշակի» խմբագրատուն, որ Բաֆֆի ձեռագիրը տեսնեմ և հաստատեմ իմ վկայութեան ճշգրտութիւնը: Իմ այցելութիւնը և պ. Գր. Արծրունու ընդունելութիւնը այնքան հետաքրքրական են, որ ես չեմ կարող լսել այդ մասին: Տեսարանի ճիշդ և կէտ առ կէտ նկարագրութիւնը ընթերցողի համար կը պարզէ մի ժամանակակից Հայ խմբագրի, մի Հասարակական կրթութեան համար գործող անձնաւորութեան, վերջապէս, պ. Գրիգոր Արծրունու իսկական պատկերը:

Առաւօտեան 10¹/₂ ժամն էր, երբ ես քաշեցի «Մշակի» խմբագրատան դանդակը: Գոնեւրը բացուցին, դուրս եկաւ նախ մի երեխայ, յետոյ նախագութի մութ անկիւնում երևեցաւ պ. Գր. Արծրունին: Ինձ տեսնելով, սրտունք մի փոքր շփոթվեց, բայց կարողացաւ գտել իրան: Նա ինձ հրաւիրեց ներս: Ես մտայ խմբագրական սենեակը, իսկ պ. Արծրունին գնաց իւր առանձնասենեակը, առնելով, թէ իսկոյն կը վերադառնայ: Այս իսկոյնը տեսց

մօտ 8 րոպէ: Վերջապէս, նա վերադարձաւ և, ներքին յուզմանքից բեղիւր կրծոտելով, հարցրեց, թէ արդեօք ես եկել եմ Բաֆֆի ձեռագիրը տեսնելու: «Այո», պատասխանեցի ես: Նա հրաւիրեց ինձ իւր առանձնասենեակը: Թէ՛ այստեղ և թէ՛ խմբագրական սենեակում ոչ ոք չըկար, բացի մեր երկուսից:

Նախ քան համեմատութիւնը սկսելը, պ. Գր. Արծրունին ցոյց տուեց կարմիր մատիտով նշանակած այն տեղերը, որ նա դուրս է բերել յօդուածից, իրրեւ թէ Բաֆֆի այլիկ խնդիրքով: Իմ համեմատութիւնից պարզուեց հետեւեալը.

Ա. «Յի». Մի քանի տող դուրս է բերուած յօդուածի այն մասից, ուր խօսվում է Հայ վիպագրութեանը «Հիւսիսափայլի» արած ծառայութիւնների մասին: Այս տողերում հեղինակը ակնարկում է «Հիւսիսափայլի» այն աշխատակիցներից մէկին, որոնք «անբարոյականացրել» են մեր վիպագրութիւնը: Այդ մէկը, Բաֆֆիի ասելով, դեռ կենդանի է և շարունակում է նոյն գործունէութիւնը: Թէ՛ ով է նա, Բաֆֆին անունը չէ յիշում, բայց միայն ծանօթ մարդիկ ենթադրութեամբ կարող են ասել, թէ այս ինչ յարգելի անձնաւորութիւնն է:

Երբեք. Յօդուածից դուրս է բերուած այն կտորը, ուր հանգուցեալը խօսում է իւր թշնամի մի լրագրի աշխատակցի մասին: Այստեղ ևս անունը չը կայ, բայց կան շատ կծու խօսքեր յիշեալ աշխատակցի անունով:

Երբեք. Ուղիղ այս կծու խօսքերի տակ կայ երկու տող, ուր յիշուած է «Մշակի» ներկայ աշխատակից պ. Ղազարոս Աղայեանցի անունը: Ջնջուած կծու յարձակողական դարձուածները այնպէս են զրուած և պ. Աղայեանցի անունը մի այնպիսի տեղում և այն ձևով է յիշուած, որ ինչ որ առուած է «Երբեք» շեշտով... (այստեղ մի կոշտ ածական կայ) աշխատակցի մասին, լիովին վերաբերում է պ. Աղայեանցին:

Զ. Երբեք. Այս կտորից մի տող անցած՝ «Չատ գործել և սակաւ խօսել — միշտ այս է եղել մեր կեանքի կանոնը...»*) խօսքերից յետոյ ուղղակի ակնարկուած է, թէ ինչն և ով է առիթ տուել հանգուցեալին գրել իւր կծու յօդուածը: Այդտեղ անուն չէ յիշուած, բայց ամեն մի ընթերցող պարզ կարող է հասկանալ, որ խօսքը վերաբերում է պ. Աղայեանցին, այսինքն, թէ վերջինս է առիթ տուել հանգուցեալին իւր յօդուածը գրելու:

Հիւսիս. Պ. Արծրունին, իւր իսկ ասելով, ինքնակամ ջնջել է Բաֆֆիի յօդուածից մի նշանաւոր ծանօթութիւն: Այս ծանօթութեան մէջ հանգուցեալը խոստանում է մի առանձին յօդուածով խօսել, թէ «Փորձ»-ը և «Արձագանքը» որքան են նպաստել ուսումնական վիպագրութեան:

Վ. Երբեք. Ջնջուած կտորները լիովին պարզում են այն, որ յօդուածի ոչ միայն «նշանաւոր մասն» է վերաբե-

*) Տես «Մշակ» № 9, 1889 թ. Բաֆֆիի յօդուածի վերջին տողերը:

րում պ. Աղայեանցին, ինչպէս ասել էր «Արձագանք»-ը, այլ նա (յօդուածը) իւր «...»-ը, չգտնուելու «...» զը-րուած է ուղղակի պ. Աղայեանցի դէմ: Այս բանը խոս-տովանեց և ինքը պ. Արծրունին:

Եւ ինչպէս. Յօդուածի մէջ, մի քանի տեղ, կան թա-նաքով ջնջուած տողեր: Զը կարողացայ իմանալ մի է ջնջել—հեղինակը, թէ ինքը «Մշակ» թերթի խմբագիրը: Զնջուած տողերը մի քանի տեղ չեն կարգաւորուած:

Այս են իմ համեմատութեան հետեւանքները: Գոնէ այսքանն է իմ ճիշդ լիշաձը, գուցէ ուրիշ ջնջուած տո-ղեր ևս կան, չեմ մտաբերում: Պ. Արծրունին ինձ չը թողեց արտադրել և «Արձագանք»-ի էջերում տպագրել վերոյիշեալ ջնջուած տողերը, ասելով, թէ Բաֆֆի յարգելի այլիկ իրաւունք չունի: Ես, հաւատարմութեան խօսքին, չ'ընդգլխեցայ:

Մինչդեռ ես լուռ այս նկատողութիւնները նշանա-կում էի «Մշակ»-ի Գ-րդ համարի լուսանքների վրայ, պ. Արծրունին կանգնած բացատրութիւններ էր տալիս: Առ-հասարակ նա վարվում էր ինձ հետ բաւական քաղաքա-վարի: Խօսում էր ինքը, ես չէի ցանկանում լսել և չէի լիշեցնում նրան իւր «Մշակ»-ի մէջ իմ դէմ ուղղած «անաղնիւ» և «ստախոս» լիշոցները, որոգհետեւ դրա հա-մար չէի դնացել: Բայց պ. Գր. Արծրունին փոխուեց իս-կոյն, երբ ներս մտաւ նրա աշխատակից պ. Մալումեանը:

Նա շտապեց վազել ընդառաջ, գոչելով.

—Եկէ՛ք, եկէ՛ք, պ. Մալումեան, շուտ:

Դա մի հետաքրքրական տեսարան էր: Պ. Արծ. իս-կոյն տաքացաւ, բորբոքուեց և ճգնեց ապացուցանել, թէ «Մշակ»-ը արդար է, իսկ «Արձագանք»-ը ոտից ցլուխ մեղաւոր: Ես ասացի և կրկնեցի, թէ բոլորովին ցանկու-թիւն չունեմ իւր տան մէջ նրա հետ վիճաբանելու, թէ ես կ'ուզեմ չեմ եկել նրա մօտ:

Պ. Արծրունին չը լսեց և պ. Մալումեանցի օգնու-թեամբ շարունակեց իրան արդարացներ: Պ. Արծրունին քանի անգամ ձայնը բարձրացնում էր, մինչև որ սկսեց գոռալ, որքան որ ձայն ունէր: Ես դարձաւ նայեցի աջ ու ձախ, արդեօք ուրտեղ եմ գտնվում—մի խմբագրութեան մէջ, թէ փողոցում: Բանն այնտեղ հա-տաւ, որ պ. Մալումեանցը լռեց և կարմրեց պ. Արծրու-նու փոխարէն:

Ի վերջոյ ես ստիպուած եղայ սառնօրէն, հաւատա-ցէ՛ք, առանց մաղու չափ յուզուելու, ապացուցանել, թէ «Արձագանք»-ը բոլորովին արդար է, քանի որ «Մշակ»-ի Բաֆֆի յօդուածից տողեր և պ. Աղայեանցի անունը դուրս բերելը պարզ ապացուցուեց: Ասացի, թէ այլ խնդիր է՝ պ. Արծրունին ինքնակամ է դուրս բերել այդ պարոնի անունը, թէ այլիկ խնդիրքով: Պնդեցի, թէ բացի «Ար-ձագանք»-ի ասածից, պ. Արծրունին հանգուցեալի յօ-դուածից ջնջել է և՛ «Փորձ»-ի ու «Արձագանք»-ի մասին ծանօթութիւնը, ուրեմն յայտնվում է, որ նա կրկնակի է մեղանջել դրականական բարեխղճութեան դէմ:

Յիշեցրի ժողովրդական այն առածը, թէ «ձուի և ձիի գողութիւնը մի և նոյնն է», գողութիւնը գողութիւն է. պ. Արծրունին մի տող է ջնջել, թէ հարկւր տող,—այդ նշանակութիւն չունի, թէ հէնց այն մի քանի ջնջուած տողերը պարզ ապացուցանում են, որ յօդուածը ուղղուած է պ. Աղայեանցի դէմ և այլն և այլն...

Ի վերջոյ ամենամեղմ կերպով նկատեցի.

—Դուք, պ. Արծրունի, համարձակվել էի ինձ «ան-աղնիւ» և «ստախոս» անուանել, ես սիրտի ձեղանից բա-ցատրութիւն պահանջեմ, իզուր էք վրդովում ձեր արիւնը:

Երևակայեցէ՛ք, համարձակվել բառը վերաւորեց պ. Ար-ծրունուն, այն Արծրունուն, որ ինձ համար վերաւորե-ցուցիչ չէ համարում «անաղնիւ» և «ստախոս» բառերը: Նա աւելի սկսեց իւր գոռոցը բարձրացնել: Այդ միջոցին ռուսերէն լսեցի.

—Успокойся, Крикоръ, чортъ съ „Ардаганкомъ“, и другими: (Հանգստացիր, Գրիգոր, սառանան տանի «Արձագանքին» էլ, ուրիշներին էլ):

Դրուգօյներից մէկն էլ ես էի:

Ես դարձեալ զսպեցի ինձ: Բայց պ. Արծրունին դրա-նով ևս չը բաւականացաւ: Նա գոռաց.

—Я все таки повторяю, что они все лгутъ и врутъ: (Ես դարձեալ կրկնում եմ, որ նրանք բոլորն էլ ստում են և կեղծում):

Այդ րոպէին պ. Արծրունին իւր շարժուածքներով, իւր դէս ու դէն թռչկոտելով, իւր վրդովուելով, իւր վայր իվերոյ խօսքերով այնքան ողորմելի, այնքան ընկճուած էր, որ ես, հաւատցնում եմ, ի սրտէ մեղկացայ նրան, և իմ բերանից ականայ թռաւ հետեւեալ դարձուածը.

—Պ. Արծրունի, եմ ձեզ խղճում եմ:

Այս տեսարանից յետոյ, մնում էր կամ պ. Արծրու-նու փողոցային գոռոցներին և լիշոցներին պատասխանել ինչպէս հարկն է, կամ դուրս գալ: Ես քաջութիւն ունե-ցայ վերջինն անելու:

Պ. Արծրունին շարունակ գոռում էր, ինչպէս դի-ւահար, և դուրս էր թողնում իւր բերանից անվայել խօս-քեր, որքան լիշում եմ «Արձագանքի» բոլոր աշխատա-կիցների դէմ:

—Պ. Արծրունի, ես ձեզ խղճում եմ,—կրկնեցի ես սառնութեամբ:

Պ. Արծրունին իւր տրագիկ—կոմիքական վարմունքից յետոյ, կարմրած, աչքերը պղծած, վայր ու վեր թռչկո-տելով, իմ ետեւից գոռաց.

—Мы съ вами разсчитаемся въ судахъ: (Մենք մեր հաշիւը կը վերջացնենք դատարաններում):

Յուսով եմ և խիստ անհամբեր սպասում եմ, որ «Մշակի» խմբագիրը կը կատարի իւր սպառնալիքը: Իսկ առ այժմ կրկնում եմ.

—Պարոն Արծրունի, դուք խղճալի էք. . .

Ջրվանդան

ԳԱԽԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

ԱՐԳՈՒՆՈՒՄ 4000 կաթոլիկ հայերի հետ միասին ապրում են շուրջ 1000 հոգի լուսաւորչականներ: Բայց որքան տարբերութիւն կայ կրթական գործում: Լուսաւորչականները ունին կարգաւորեալ ծխական դպրոցներ երկուսեւի առանձին, փորձառու դասատուներով և ուսումնը ընթանում է որոշ ծրագրով, իսկ կաթոլիկ ուսումնարաններում ուսումնի տաճիւնում է դեռ ևս ֆերականի, հեզարանի, Կտակարանների վրայ:

Գաղանական ծեծը և փողոցային անարգական խօսքերն առաջին նախապատիւ միջոցներն են այդ կաթոլիկ ուսումնարաններում, անհնազանդ կամ ծով աշակերտին ուղղութեան բերելու համար:

ԳՕԲՄ. «Գաւառապետի կարգադրութեամբ բժիշկ է դնացել Ղուբաթլու գիւղը, որտեղ ութ տարուց ի վեր տարածուած է սիֆիլիս հիւանդութիւնը, որպէս զի ողնութիւն հասցնի հիւանդներին»:

ՇԱՄԱԽԻ եկեղ էր անցեալ շաբաթները մի շուէր միսիօնար, որ քարոզչութիւն էր անում բողոքական ժողովարանում: Հուէրացու քարոզներին ներկայ էին լինում և հայազաւաններից: Բողոքականներն, օգուտ քաղելով այս դէպքից, քարոզից լետոյ պատրաստում էին փառաւոր ընթերիք և հայազաւաններին հիւրասիրում էին տեսակ տեսակ անուշեղէններով. բացի այդ, փող էին բաժանում և խոտտանում չքաւոր հայազաւաններին:

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍ

Լէմբերգում լոյս տեսած «Nowe opowiadania historyczne» — Նոր պատմական վէպեր — վերնագրով մի լեհերէն գիրք հատու այս օրերս մեր ձեռքը, որի հեղինակն է լեհացոյց պատմական գրականութեան մէջ անուանի դօկտօր Անտօնը (Կեղծանուն):

Այդ գրքում, ՚ի միջի ալլոց, կայ և մի պատմական վէպիկ, որի նիւթը հայերին է վերաբերում: Վէպիկի անունն է «Վարդապետ», և դորա մէջ նկարագրուած են այն կռիւները, որոնք ալեկոծում էին ժէ. դարու ընթացքում մի կողմից՝ Հռոմէական եկեղեցու զիրկը մտած և միւս կողմից՝ Հայաստանեայց ազգային եկեղեցուն հաւատարիմ մնացած լեհաստանցի հայերին:

Վէպի հերոսն է Մուրատովիչ (Մուրատեան) ազգանով մի վարդապետ, *) որ իւր ուսումը ս. Եջմիածնում աւարտելուց լետոյ վերադառնում է Կամինից՝ իւր ծննդավայրը, և այնտեղ ջերմ պաշտպան է հանդիսանում Հայաստանեայց եկեղեցու ընդդէմ կաթոլիկ հոգևորականութեան: Նորան օգնում է այս գործում մանաւանդ Կամինիցի հայ Կուսաստանի մայրապետ Եղիսաբէթ Սէֆէրօվիչը (Սէֆէրեան): Սա ունէր Գօլվատիա անունով մի չքնաղ դուստր, որին սարկաւազը սիրահարվում է: Սարկաւազը

*) Որ երեւի թէ վարդապետ չէր, այլ սարկաւազ: Ծ. Խ.

փափաղելով ամուսնանալ այդ աղջկայ հետ, վճռում է քահանայ դառնալ, որպէս զի այդպէս հասնի իւր նպատակին: Սակայն Գօլվատիայի մայրը ուխտած լինելով եկեղեցուն նուիրել իւր աղջկան և օգնական պատրաստել կաթոլիկների դէմ մղուած պատերազմի մէջ, մերժում է Մուրատեանի ամուսնութեան առաջարկը: Այսու ամենայնիւ, օտրիւաւազը իւր սիրուհու մօր կողմն է մնում, աջակցելով նորան կռուի մէջ. բայց Գօլվատիայի մահից լետոյ 1662 թ. մաքաւման առպարէղից հեռանում է և դառնում է կաթոլիկ: Յանձն նորա լեհաստանցի լուսաւորչական հայերն կորցնում են իրանց դիւաւոր նեցուկն և երկար դիմադրութիւնից լետոյ իրանք էլ հպատակում են Հռոմէական եկեղեցուն 1 հոկտեմբերի 1663: Ամենից քաջ ընդդիմանում է այդ բռնի միութեան Սէֆէրօվիչ մայրապետը՝ Գօլվատիայի մայրը, որ մինչև իւր վերջին շունչը հարազատ է մնում իւր աղջկային եկեղեցուն:

Այս վէպիկի համար լեհացի պատմաբանին զլիսուոր նիւթ մատակարարող գրուածքը դուրս է եկել Պիդու պատէրի զբջի տակից, պատէրի, որ բռնի միութեան բուն հեղինակն էր: Սորա շարագրութիւնը կոչվում է «Պատմութիւն միացման լեհաստանցի հայերի կաթոլիքական եկեղեցու հետ ժէ. դարում», և հրատարակուած է Ադօլֆ Պալմինսկիի կեանքով Վարշաւում 1876 թ. (Համ. Նաւ. պ. Կ. Եղեանի «Բռնի միութիւն Հայոց» գիրքը):

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

«Ընտիր հատուածներ» (Քրիսթոմատեայ) Մասն առաջին, արձակ. (100 նոր յաւելուածներով), յօրինեց Յովհ. Նազարեանց. 1889 թ. Թիֆլիզ, տպ. Մարտիրոսեանցի:

Հայոց լեզուի դասատուութեան համար օժանդակ դասագրքեր յօրինողներից մէկն է և պ. Յ. Նազարեանցը, որի ձեռնարկութիւնների լաջողութեան մի նշանն է նաև իւր գրքերի կրկնակի տպագրութիւնները:

Հատրնտիր՝ դպրոցներում ընթերցանելի՝ հատուածների ժողովածու առաջին անգամ հրատարակել է Ս. Նազարեանցը, օգտուելով զլիսուորապէս օտար հեղինակներից, իսկ պ. Յ. Նազարեանցի յօրինած գիրքն այն առաւելութիւնն ունի, որ սա աւելի հաշկական մատենագրութիւնից է նիւթեր տալիս: Ի հարկէ, այս առաւելութիւնը հետեւանք է միայն ժամանակի, որովհետև մինչ Ս. Նազարեանցի ժամանակ մեր գրականութիւնը շատ աղքատ էր, այժմ արդէն այնքան հարուստ է, որ կարող է գրականական գրեթէ ամենայն ձևերի համար նիւթեր տալ:

Ընտիր հատուածների երկրորդ հրատարակութիւնը, չը դիտենք ինչից ստիպուած, պ. յօրինողը ուղղամենքով է աշխարհ ուղարկում, նախ՝ գրքի երեսում տպելով, որ 100 յօդուածներ են յաւելացրած, որ ճիշդ չէ, երկրորդ՝ առաջ բերելով գրքի սկզբում Գալիանեան դպրոցի ուսուց-

չտկան խորհրդի նպատակաւ կարծիքը իւր աշխատանք-
րութեան մասին և Հայկունու քննադատութիւնը: Կար-
ծում ենք, որ այդ փողակարութիւնները չեն օգնիլ զրքի
տարածման, որի ներքին արժանաւորութիւնները արդէն
այնքան են եղել, որ վեց տարուանից յետոյ (որ, իհարկէ,
մեզ համար կարճ ժամանակ պիտի համարել) երկրորդ
տպագրութեամբ է լոյս տեսել:

Քրիստոմաթիան (ոչ Քրեսթոմաթեայ, որովհետեւ
Christomathia է բառն) մանկավարժական այն նշանա-
կութիւնն ունի, որ նա պիտի միջոց տայ աշակերտներին
ծանօթալ զրականական դանազան արտագրութիւնների,
ոճերի և լեզուի հետ, նոցա առաջն ղենելով նշանաւոր
հեղինակներից նմուշներ:

Թէև մեր աշխարհիկ մատենագրութիւնը այնքան
աղքատ է, որ հազիւ թէ մենք քանի մի օրինակելի հե-
ղինակներ ունենայինք, բայց այնուամենայնիւ իբրեւ
փորձ պէտք բաւական յաջող համարենք պ. Նաղարեանցի
գործը: Յանկալի էր սակայն, որ պ. Նաղարեանցը նախ չը
ճգնէր ամեն հեղինակներից անպատճառ օրինակներ ու-
նենալ, չը նայելով նոցա հռչակ ունենալուն. այսպէս,
մեր կարծիքով, թէև խրիմեան Հայրիկն իբրեւ մատենա-
գիր ունի վարվուռն և որտաբողիս գրութիւններ, բայց
այնուամենայնիւ շատ հեռի է օրինակելի մատենագիր
լինելուց և պէտք չէր համեմատուար այնքան շատ օր-
նակներ տալ նորա գործերից: Միւս կողմից անհատկանա-
լի է մեզ, ինչո՞ւ պ. Նաղարեանցը կարելի է համարել
Արտիկանից քանի մի կտորներ տալ, որ լի է թրքերէն
խօսքերով և անտես է արել Պաօշեանցին, որից և ոչ մի
կտոր չը կայ:

Թարգմանական յօդուածներին գալով, պիտի նկա-
տենք, որ այս անգամ էլ ուշք չէ դարձրած նոցա լե-
զուի մաքրութեան և Հայկաբանութեան վրայ:

Այս մի շատ կարելի և ուշագրութեան արժանի
կէտ է, որ իւրաքանչիւր գաղտնական գիրք յօրինողը պի-
տի աչքի առաջ ունենալ. առանց դորան էլ այժմ մեր
գրողները Հայերէն չեն գրում և նոցա գրութիւնները լի են
ռուսարանութիւններով և օտար խօսքերով: Ինչո՞ւ է ասուած
«Գրեալ է աստուծոյ» և ոչ վարդապետական, պատմողական և
ոչ պատմական, ջիղ և ոչ նետրդ, ֆիզիքական և ոչ
բնական, «տեղաւորուեցաւ նոտարանի վրայ» և այլն (տես
Հատ. 131.), որ բոլորովին Հայերէն չէ: Զարմանալի է
թուում, թէ ինչո՞ւ պարոն յօրինողը չէ օգտուել պ. Վար-
դանեանի գեղեցիկ թարգմանութիւններից:

Երկրորդ հրատարակութիւնը ճոխացրած է մի մեծ
յօդուածով, ուր զրականութեան տեսութեան մասին է
խօսվում: Այս տեսութիւնը ամբողջովին թարգմանութիւն
է ռուսերէն Н. Мининъ-նի գործից, առանց տղրիւրն լի-
շելու:

Գրարար բաժնի յաւելումն պէտք է նպատակաւար-
մար համարել, որովհետեւ այդ գիրքը մեր ուսումնարան-
ներում այն դասատներումը կարող են կարգացուել, ուր

արդէն զրաբար հատկանում են, ուստի պէտք է ծանո-
թացնել և զրարար գեղեցիկ ոճի հետ. ցանկալի էր միայն,
որ յօդուածները յաջող ընարուած լինէին, օրինակ Վա-
ղարշալի նամակը շատ ծանր և ճարտասանական է, կա-
րելի էր աւելի զիւրմբունելիները ընտրել:

Բազմավէպ Հանդիսարանի № 1, Յուլիս
1889 թ.:

Ստացանք «Բազմավէպ Հանդիսարանի» 1889
թուի առաջին տետրը, որ բաղկացած է 32 երեսից.
Թուղթն և տպագրութիւնը գեղեցիկ են, մինչև անգամ
շքեղ է թէ անտես անենք տառերի մանրութիւնը: Յան-
կալի էր, որ այսպիսի գեղեցիկ հրատարակութիւնը ունե-
նար նաև այնքան խոշոր տառեր, որ ընթերցողի աչքե-
րին չը վնասէր:

Առաջին տետրի բովանդակութիւնն է. 1. «Ջեկու-
ցումն առ վերձանողս Բազմավիպին», 2. «Ազատագե-
ղոսն և իւր բազմադարեան գաղտնիքն», ներածութիւն Հ.
Բ. Սարգիսեանի. 3. «Խրատք Խիկարի», (3 հատ.) 4.
«Եղիկ և իւր երկատիրութիւնը» (շարունակելիք) Հ. Յ.
Թորոսեանի. 5. «Տեսութիւն տառագարձութեան խնդրոյն»
(շարունակելի):

Ինչպէս լուծւում ենք, Հանդիսարանի խմբագրութիւնը
ոչ թէ Հ. Բ. Սարգիսեանին է յանձնուած, մեր հաղորդա-
ծին պէս, այլ Հ. Յ. Թորոսեանին:

Անհատկանալի է մեզ համար «Բազմավիպի» ներկայ ձե-
ւով ամսական հրատարակութիւնը, որ մի ամբողջութիւն
չէ, այլ մի երրորդ մասն նախկին Հանդիսարանի, որ այն-
պէս ամսէ ամիս հրատարակուելով, պէտք է երեք տմ-
սուան մէջ մի ամբողջ տետր կաղմէ: Ի՞նչ միտք ունի
ամիսը 3 կիսատ և նման բովանդակութեամբ յօդուած-
ներ հրատարակելը, քանի որ նախկին ձևն աւելի լաւ
էր և բաժանորդների համար յարմար:

Մեր կարծիքով կամ պէտք էր ամիսը մի լիակատար
տետրակ հրատարակել իւր բոլոր բաժիններով և կամ
նախկին ձևով մի եռամսեայ և ամբողջ տետրակ տալ:
Յօդուածները գեռ ամենն էլ շարունակելի են, ուստի
գժուարին է նորանց մասին խօսել, միայն թէ մեզ հա-
մար շատ հետաքրքրական է, թէ ինչպէս պիտի լուծուի
Ազատագեղոսի գաղտնիքը:

Առ այժմ սպասելով յօդուածների ամբողջութեան, կը
ցանկանայինք, որ նոքա աւելի խիստ քննական ոճով
գրուած լինին:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՂՈՒՓԻ ՄԱՆԸ: ՓՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԴՈՐԾԵՐԸ:

Հեռագիրը և մայրաքաղաքի լրագիրները շարունա-
կում են ամենամանրամասն տեղեկութիւններ հաղորդել
աւտորիական թողած առանցիկ գժրագր մտնուան մա-
սին, ցոյց են տալիս, թէ սր ստորձանի խոր տը-

պատրուած թողեց այդ անսպասելի դէպքը թէ աւարտորական թաղաւորական տան, թէ ամբողջ կայսրութեան և թէ Եւրոպայի բոլոր պետութիւնների վրայ: Այդ բոլոր տեղեկութիւններից և Հաղորդածներից ամենապարզ կերպով պատկերացվում է դժբաղդ Հանգուցեալի այն մեծ ժողովրդականութիւնը, այն սէրը և անսահման շարժանքը, որ նա վայելում էր կայսրութեան բազմաթիւ ազգերի և հասարակութեան բոլոր դասակարգերի մէջ. այդ տեղեկութիւններից արտափայլում են Հանգուցեալի հոգու գեղեցիկ յատկութիւնները, լուսաւոր Հայեացքները և բարոյապատկերը, նորա մտքի և խելքի խորութիւնը, քաղաքական Հայեացքների հասունութիւնը... Մի խօսքով, բոլոր երկրի մամուլը միաձայն վկայում է նորա մեծամեծ արժանաւորութիւնները մի կողմից և այն մեծ կորուստը, որ ունեցաւ Աստրիական—միւս կողմից:

Աստրիական մամուլի մէջ ամենայն օր դուրս են գալիս Հանգուցեալի մասին մանրամասն կենսագրական ակնարկներ, անձնական լիշողութիւններ, և այդ բոլորը միաձայն և միահամուռ վկայում են դժբաղդ Հանգուցեալի վերալիշեալ յատկութիւնները:

Սակայն լրագրները այդպիսի տեղեկութիւններով չեն բաւականանում: Այլ շին օրերը թէ Հեռագիրը և թէ ռուսաց լրագրները սկսել են կասկածական լուրեր հաղորդել Հանգուցեալ Բուդոլֆի մահուան իսկական պատճառի մասին. հաղորդում են, որ Հանգուցեալն ինքը չէ եղել իւր կեանքին վերջ տուողը, այլ մի ուրիշ չար ձեռք է կատարել այդ սարսափելի եղեռնադրձութիւնը... և ահա այդ տեսակ լուրեր առիթ են տալիս հազար և մի ենթադրութիւնների:

Պէտք է ասել, որ ինքը Աստրիական կառավարութիւնը մասամբ մեղաւոր է դորանում: Դժբաղդ թագաժառանգի մահուան մասին հրատարակած առաջին պաշտօնական տեղեկութիւնից ժողովուրդը իմացաւ, իբրեւ թէ սրտի ճաղիւղւոյ է առաջացել Հանգուցեալի յանկարծական մահը:

Այդ լուրը հերքուեց պաշտօնապէս մի քանի ժամից յետոյ: Աստրիական կայսրութեան պաշտօնական լրագիրը հաղորդեց, որ Հանգուցեալը ինքնասպանութեամբ է վերջ տուել իւր կեանքին:

Այդ երկու տարբեր տեղեկութիւնները առիթ տուին վերալիշեալ կասկածանքներին: Այժմ Աստրիայում գրեթէ ոչ ոք չէ հաւատում պաշտօնական լուրերին: «Ի՞նչ պաճառաւ, պնդում են ամենքը, այդպիսի մի երջանիկ մարդ, յարգուած ու սիրուած ամենքից, պիտի ինքն իրան սպանէր. րոպէական խելացորութիւն. բայց նորա նախորդ կեանքը ոչ մի նշան չէ ցոյց տուել, որ Հանգուցեալը ենթակալ էր որեւէ հոգեկան հիւանդութեան»: Ահա այն խօսքերը և մտքերը, որ ժողովուրդը կրկնում է և տեղեկութիւններ, իսկական տեղեկութիւններ, պահանջում: Նորան— ժողովրդին, մերժում են մինչև այսօր այդ «իսկական» տեղեկութիւնների հաղորդելը, և նա սկսում է դանա-

զան ենթադրութիւնների գիմել և տարօրինակ լուրեր հաղորդել, որոնք ըստ լատինական առածին fama eunte crescitur, քանի դնում շատանում են:

Լրագրների հաղորդածից երևում է, թէ այժմս աւելի հաւանականութիւն են տալիս, թէ Հանգուցեալը մերձաւոր յարաբերութիւն է ունեցել մի բարձրաստիճան կնոջ հետ, որի հետ երիտասարդութիւնից սիրահարուած է եղել և որի ամուսինը իւր պատիւը ուզեցել է ամերիկական մենամարտութիւնով վերականգնեցնել...

Մենք դժուարանում ենք ասել, թէ մինչև որ ստտիճանի մօտ կամ հեռու են այդ բոլոր ենթադրութիւնները ճշմարտութիւնից: Աստրիայի ազգերը չեն կարող հաշտուել ինքնասպանութեան մտքի հետ. նորանք կարծում են, որ իսկական պատճառը թաղցնում են ժողովրդից, և միմիայն այն ժամանակ կը հանգստանան, երբ կը հրատարակուին Հանգուցեալի վերջին նամակները:

Մեր ընթերցողն արդէն գիտէ գեներալ Բուլանժէի ընտրութիւնը և այն մեծ հարուածը, որ կրեց Հանրապետական ամբողջ կուսակցութիւնը բուլանժականների այդ չաղթութիւնից:

Պէտք է ասել, որ Հանրապետականները չափազանց արին Բուլանժէի ընտրութեան նշանակութիւնը և առհասարակ անհամապատասխան ներկայացան այն բարձրութեան, որ պատեհ է մի կառավարող կուսակցութեան:

Ընտրութիւնների ժամանակ չափազանց արին Բուլանժէի ընտրութեան հետեւանքը, մոռանալով, որ ընտրվում է մի երէցփոխան: Հանրապետական լրագրները պնդում էին անդադար, թէ Բուլանժէի ընտրութիւնը նշանակում է պատերազմ քաղաքացիական, ներքին շփոթութիւններ և դոցա նման «սարսափելի և խիստ սոսկալի» բաներ: Չատ քիչ թերթեր (La justice կլեմանտի բերան թերթը) լիջեցնում էին, թէ մի պատգամաւորի ընտրութիւնը երբեք այդպիսի նշանակութիւն չէ կարող ունենալ:

Բուլանժէի ընտրութիւնից յետոյ Ֆլոկէի նախարարութիւնը ուզում էր դուրս գալ պաշտօնից, բայց նորան խորհուրդ տուին մնալ իւր պաշտօնում. և նա մնաց: Յունուարի 24-ին նախարարութիւնը ներկայացաւ պալատին և, հաշիւ տալով իւր գործունէութեան, պահանջեց, որ պարլամենտը պարգօրէն իւր կարծիքը յայտնէ, թէ այլ ևս հաւատ է ընծայում նախարարութեան, թէ ոչ: Պալատը 300 ձայնով 244-ի դէմ նորից արտայայտեց իւր լիովին հաւատարմութիւնը և պահանջեց, որ կառավարութիւնը օրէնսդրական միջոցներով արմատախիլ անէ վերջին ժամանակներում ժողովրդի մէջ արտայայտուած և անձնուարարական ձգտումները և առաջն առնէ այն սարսափելի կաշառատութեան, որը Բուլանժէի կուսակցութիւնը թոյլ տուեց ընտրողներին իւր կողմը դրաւելու համար:

Երեք օր յետոյ պ. Ֆլոկէն ներկայացրեց երկու միջոց այդ չարիքների առաջն առնելու համար. նախ ներ-

կայացրեց օրինադրի, որով փոփոխվում է ազգային երէց-
փոխանների ընտրական ձևը: Այժմ պատգամաւոր ընտրում
է ամբողջ նահանգը (departement): Օրինակ, Սենի նա-
հանգը ընտրում է 24 երէցփոխան. ամեն մի ընտրող 24
ձայներ է տալի (Jerutin de liste). Եթէ իւր թեկնածու
(դիցուք միապետական) չէ ընտրվում, նա տալիս է իւր
ձայնը հետեւեալ իրան մօտիկ թեկնածուին (օր. բուլան-
ժականին): Այս ձևով միութիւն է կազմվում միապետա-
կանների և բուլանժականների մէջ:

Նոր օրէնքը, որ միջանկ օրից յետոյ հաստատուեց,
փոխում է այդ ձևը և պահանջում է, որ ամեն մի դա-
ւառ (arrondissement) մի ներկայացուցիչ ընտրէ: Այս
դէպքում բուլանժականը իւր թեկնածուին կը տա իւր
ձայնը, և դորանով միութիւնը կը քանդուի:

Բացի դորանից, Ֆրիլէի նախարարութիւնը խոստացաւ
շուտով մի նախագիծ ներկայացնել, որ ըրկամներով, կա-
շառատութիւնով և ուրիշ խարդախ միջոցներով ընտրու-
թիւնը յաջողեցնելու առաջը առնէ:

Վերջին ընտրութեան ժամանակ Բուլանժէի կուսակ-
ցութիւնը, մեծամեծ նիւթական օժանդակութիւններ (միլ-
իօններ) ստանալով միապետականներից, այնպիսի շաղկա-
թեամբ ծախսում էր, որ «Ամերիկային էլ մոռացրեց»:

Ահա այդ կեղտոտ միջոցներին դիմադրելու համար է
նոր օրինադրի, որի մանրամասնութիւնը իւր ժամանակին
կը հաղորդենք ընթերցողին:

Կ. Ե.

ՀԱՅՐ ԳԱՎԱՅԻ ՄԱՆԸ

Այս օրերս հոռմում վախճանուեց ութսուն տարեկան հա-
սակում հայր Ալէքսանդր Գալացին, այն ազատամիտ վարդա-
պետներից վերջինը, որոնք նշանաւոր դեր խաղացին
խաղական ժողովրդի անկախութեան համար կատարուած կռուի
մէջ: Հայր Գալացին Բորնիայի համալսարանի իրաւագիտութեան
նշանաւոր պրոֆէսորի որդին էր: Տասն և վեց տարեկան նա
մտաւ Նէապոլի մի կրօնական ուխտի դպրոց և շատ շուտով
հարստանութեան պրոֆէսոր դարձաւ: Բայց իւր լուսաւոր
հայեացքների շնորհիւ այստեղ հեթարկուեց կղերականների հա-
լածանքներին, որոնք մեծ ազդեցութիւն ունէին Բուլբոնեան
պալատում: Երբոր Պիոս IX պապը բարձրացաւ գահ, նա ներեց
բոլոր քաղաքական շանցաւորներին, մամուլի ազատութիւն հո-
շակեց և քաղաքական լայն բարենորոգումներ խոստացաւ: Այս
ժամանակ հայր Գալացին եկաւ հոռմ և մի ներքողականով երգեց
նոր վարդապետի ծագումը: Երախտագէտ պապը տուեց նորան
գինուորական քահանայի պաշտօն հերարցի գորապետի կամա-
ւորների խմբի մէջ, որ 1848 թուի մարտին պապի գորքերի հետ
ուղարկուած էր գորապետ Գուրանդօյի առաջնորդութեամբ
Արլոս Ալէքսանդր օգնելու Ալստրիայի դէմ սկսած պատերազմի
մէջ: Նոր պապի ոգևորութիւնը հարեւրիքի ազատութեան գործով
երկար չսեւեց: Արդէն 29 ապրիլի Կոստոտորիայի մէջ արտա-
սանած ալիկուցիցում*) պապը բացարձակապէս պախարակում էր
Ալստրիայի դէմ յարուցած պատերազմը և արգելում էր իւր գոր-
քերին սահմանը անցնել:

Այն ժամանակ միայն Գալացիի աչքերը բացվեցին. ներքո-
ղականների փոխարէն երգուեց այն րոպէից նուիրելիւր կեանքը
հայրենիքի համար և պապականութեան դէմ կռուին:

Սորանից յետոյ նա փախստականի կեանք է ընտրում. գնում է
Ֆրիլէնցիա, բայց այստեղից էլ շուտով հայաձմեռում է: Այսպիսի
հանգամանքներում նա ուղևորվում է Ֆէնեռա և յետոյ Բորնիա,
ուր և բանդարկվում է և աքսորվում Կորուպիո: Սակայն Պիոս
Գալացի փախչելուց յետոյ Գալացին ազատվում է, գալիս է հոռմ,
ուր հասարակապետական կառավարութիւնն յանձնում է նորան
հիւանդանոցների տեսչութիւնը: Բայց նա գերադասում է այս

պաշտօնին Գարիբալդիի գորքի մէջ գինուորական քահանայի
կոչումը, գորապետի հետ միասին կռվում է Փրանսիացիների
դէմ և հոռմի անկումից յետոյ աքսոր է գնում արտասահման:
Նա շրջեց այդ ժամանակ Անգլիայում, Զոտանդիայում և հիւ-
սիսայում Ամերիկայում, և այս բոլոր երկիրներում ազուր հառեր
էր ասում պապականութեան և հոռմական եկեղեցւոյ դէմ:
Երբոր Գարիբալդին ձեռնարկեց դժուար արշաւանքը Սիկիլիայի
ազատութեան համար, իսկույն ներկայացաւ նորա նախկին քա-
հանան, որի հետ միասին նա կատարեց իւր հանդիսաւոր մուտ-
քը Պալէրմ քաղաքը: Այս արշաւանքից յետոյ էլ Գալացին շա-
րունակում էր իւր խաչակիր պատերազմը պապականութեան դէմ,
մինչև որ հոռմը վերջապէս Իտալիայի մայրաքաղաք դարձաւ, և
պապի աշխարհական իշխանութիւնը խորտակուեց:

Նոյն իսկ պապը, որ մի ժամանակ Գալացիին գորքի քա-
հանայ նշանակեց, այժմ հանդիսաւոր կերպով նորվում է նորան
և գրկում է եկեղեցւոյ: Սակայն Գարիբալդիի համար այս բոլորը
ոչինչ նշանակութիւն չունեցաւ. նա շարունակում էր էլի խօս-
քով և գրչով կատարել կերպով կռուել պապականութեան դէմ,
և այս կռիւմին նա հաւատարիմ մնաց մինչև իւր կեանքի
վերջին րոպէն: Վերջին ժամանակները Գալացին ապրում էր Հոռ-
մում Աւետարանական համայնքի մի քահանայի ընտանիքում և
բարոգում էր այս համայնքին պատկանեալ մի փոքրիկ եկեղե-
ցում: Նախկին կաթոլիկ վարդապետի թաղմանը ներկայ էր Ի-
տալիայի բոլոր Աւետարանական հոգևորականութիւնը, և համա-
րեա հոռմի ամբողջ բողոքական հասարակութիւնը իւր ուսուցչի
նշխարքն ուղեկցեց Campo Verano: Գալացիի վերջին ցանկու-
թեան համաձայն նորա մարմինը ապրուեցաւ:

ՖԵԼԻԷՏՕՆ

ԿՈՐՄ ՄԻՔՈՅԷԼ ԼՈՌՈՒ - ՄԵԼԻՔԵՆՆ

(Վ ե ր ջ)

Այն ժամանակ, երբ կոմսը Տաճկական պատերազմից
յետոյ հանգստանում էր, ամբողջ Եւրոպային վրդովմունք
է պատճառում Ռուսաստանում երևացող ժանտախտի
լուրը: Յաւը երևեցաւ Հաշտարիւանի նահանգում, Վէտլեան-
կա գիւղում, ուր կենտրոնացած էր ձկան վաճառականու-
թիւնը: Այստեղից յետոյ կարող էր տարածուել ամբողջ
Վոլգայի սահմանները, մտնել Կովկաս և սպանել թէ
ներքին և թէ արտաքին վաճառականութիւնը: Ռուսաս-
տանը, որ տարել էր ժանտախտի բոլոր սարսափը Եկա-
տերինէ II թագաւորութեան ժամանակ, փորձով գիտէր,
թէ սրպիսի քաջքայից խառնակութիւններ և շփոթմունք
է առաջ բերում այս պատուհասը, որ ռուս ժողովրդից
կնքուել էր «Սև մազ» անունով: Գիտէր նոյնպէս Ռու-
սաստանը, թէ որքան այդ դէպքում կարևոր է հաստա-
տակում, եռանդուն մի իշխանաւոր. և իորին անհամբերու-
թեամբ հետևում էր, թէ թագաւոր կայրը ունի կ'ընտրէ
այդ պաշտօնի համար: Ընտրուեց կոմս ԼՕՐՈՒ-ՄԵԼԻՔԵՆՆ:
Ինչո՞ւ ընտրութիւնը հէնց ԼՕՐՈՒ-ՄԵԼԻՔԵՆՆին վիճակուեց.
արդեօք դա մի դուռ պատահմունք էր, արդեօք այդ
ընտրութեան նպաստեցին կոմսի բարեկամները, որոնցից
առաջաւորն էր այն ժամանակ գինուորական նախարար
կոմս Գ. Ա. Միլիւտինը, թէ, վերջապէս, դա թագաւոր
Կայսեր անձնական մի գնահատութիւն էր կոմսի բնաւո-
րութեան այն համակրելի կողմերի, որ նորա անցեալ
գործունէութեան ընթացքում ստեղծել էին նորա համար
այնչափ սէր և հուշակ նոյն իսկ կիսավայրենի ժողովրդ-
ների մէջ: Այս բոլորը հարցեր են: Բաւական է ասել, որ
կոմսի այս պաշտօնը դուրս մղեց նորան իւր ժամանակա-
կից տէրունական գործիչների շարքից, դարձրեց նորա
վրայ ամբողջ Ռուսիայի աչքը և բաց արաւ նորա
առջև մի այնպիսի ընդարձակ ճանապարհ, որ վերջ է

*) Ալլուկուցիա — կարգին լինելն ասած պապի ձառն է:

վերջոյ Հասցրեց նորան Կայսրութեան ամբողջ մեքենան ղեկավարելու բարձրութեան:

Ստանալով Հաշտարխանի, Սարաթովի և Սամարի ժամանակաւոր ղեկերալ-նահանգապետի կոչումը, Լուս-Մելիքեանը 1879 թ. յունուար ամսին ժամանեց Վետ-լեանկա արտակարգ լիազօրութիւններով: Եւ Հէնց այս-տեղ իսկ սլարգուեցին նորա բնաւորութեան բոլոր հա-մակերկի կողմերը, բնաւորութեան, որ միանգամայն Հե-ռու էր այն փառասէր ձգտումներէ, որ այնպէս յա-ճախ և այնպէս անիրաւացի վերագրում էին կոմսին նո-րա չարակամները: Իւր բնակատեղի ընտրելով Յարիցինը, իբրեւ մի կէտ, ուսկից տարածուած էին զանազան կողմեր երկաթուղիներ և հողային ճանապարհներ, նա Վոլգայ զետով և Ղալմուխների գաշտերով ճանապարհորդեց ամ-բողջ երկիրը, այցելեց բոլոր այն տեղերը, որ վարակուած էին ախտով և, տեղն ու տեղը ծանօթանալով չարիքի արմատի Հետ, շուտափոյթ կարողացաւ թիւններ արաւ արմատախիլ անելու այդ չարիքը:

Դեռ մօտիկ անցեալում Արգրումի մօտ կանդ առած գործող կօրպուսին հարուածող մահի դէմ կռուելով, կոմսը ձեռք էր բերել մի հմտութիւն: Այս հմտութիւնը թելադրեց նորան Վետլեանկայի ախտի դէմ մաքաւելու եղանակը, և երկու ամիս անցած ժանդարտը անհետացաւ: Նշանա-ւոր է այն հանգամանքը, որ կոմսն իւր Հէնց առաջին ղեկուցումներին մէջ գրում էր Պետերբուրգ, թէ իւր վրայ ստանձնած լիազօրութիւնները միանգամայն աւելորդ են, թէ իրան կարողացաւ թեան տակ զրուած չորս միլիօն գումարը բոլորովին աւելորդ է, թէ վտանգը չափազանցա-ցրած է և թէ ժանդարտի Հետ մաքաւել կարելի է տե-ղային վարչական միջոցներով: Իւր ստանձնած խնդրի դիւրութեան այս անկեղծ խոստովանութիւնը, սեպհական ծառայութիւնների այդ տեսակ նսեմացումը այն ժամա-նակ, երբ Ռուսաստանը տրամադրված էր կոմս Լ.-Մելի-քեանին իւր ազատիչը համարել, այն անշահասիրութիւ-նը, որ թող տուեց նորան տէրունական զանաւարանը վե-րագարձել չորս միլիօն գումարը զրեթէ անձեռնմխելի, բոտ արժանոյն դնահատվեցին տէրութեան կողմից և կոմսի համար ստեղծեցին ահադին հռչակ, մանսուանդ Ռուսաստանի վաճառական և արդիւնաբերական դատա-կարգի մէջ:

Ժանդարտը արդարեւ շուտով անհետացաւ, բայց Ռուսաստանին սպառնաց մի նոր, մինչև այդ ժամանակ նորան անյայտ, ուստի և մի սարսափելի վտանգ ներքին դաւադրութեան, որի սկիզբն դրեց Ղարախոզովի թագա-ւորապանութեան եղեռնական փորձը:

Չարագործներից կայսրութեան կարգը և հասարակա-կան հանգստութիւնը ապահովելու անհրաժեշտութիւնը առիթ տուեց Ռուսաստանին հիմնել ժամանակաւոր ղեկե-րալ-նահանգապետութիւններ՝ յատուկ քաղաքական նպա-տակներով՝ տէրութեան ներքին խաղաղութեան նկատմամբ: Կոմս Լուս-Մելիքեանը 1879 թ. ապրիլ ամսի ըն-դունեց իւր կառավարութեան ներքոյ խարկովի ղեկերալ-նահանգապետութիւնը, որ բացկացած էր վեց սահմանա-կից նահանգներից, և ընդ սմին նշանակուեց խարկովի զի-նուորական շրջանի գործերի հրամանատար: Նորա իրա-ւունքներն անսահման էին. նա իւր ձեռքում ունէր մի այնպիսի ընդարձակ և վարչական բոլոր ձեւերը ամ-փոփող իշխանութիւն, որ նորա անձնական բարե-հալեցողութիւնից էին կախուած այն միջոցները, ո-

րոնք, այսպէս թէ այնպէս, լաւ թէ վատ, բայց յամե-նայն դէպս պիտի անդրադառնային հասարակութեան վրայ:

Կոմսի բնաւորութիւնը որոշելու համար հետաքրքր-րական է ոչ թէ այն, թէ նորա գործադրած մի-ջոցները որքան նպաստել են բուն դրած չարիքը ար-մատախիլ անելու համար, այլ այն, թէ ինչպէս օգտուեց և ինչպէս գործադրեց այն արտաքոյ կարգի իրաւունքները, որ Կայսրը շնորհել էր նորան: Այս-տեղ մենք դարձեալ հանդիպում ենք երես առ երես այն ազնիւ կանոնների, ազնիւ և զգայուն սրտի այն բարձր ձգտումների հետ, որոնք հանգուցեալ ամբողջ կենքի նշանաբանն էին: Խարկովը—մեծ համալսարա-նական մի քաղաք էր, դէպի ուր մղվում է ուսանող երի-տասարգութիւնը, որի մեծագոյն մասը այն ժամանակ յա-փշտակուած է ազատամիտ գաղափարների ընդհանուր հոսանքով և, մի յայտնի կուսակցութեան ճնշման ներքոյ, ձգտում էր իւր ցանկութիւնները արտայայտել անկար-գութիւնների և ցոյցերի մի շարքով, ցոյցեր, որոնց հե-տեանքը կարող էին լինել համալսարանի փակումը:

Այդպէս իսկ նայում էին այդ գործի վրայ այն ժա-մանակուայ շատ վարչական անձինք, բայց ոչ այդպէս նայեց կոմս Լուս-Մելիքեանը:

Նորան, որ այնպէս ջերմ համակրում էր առ հասու-րակ երիտասարգութեան կրթութեան, համալսարանի փակումն թուած էր մի խիստ և անյարմար միջոց, որն երեք էր կարող մտնել նորա ծրագրների շարքը: Այդ դէպքում կոմս Լուս-Մելիքեանի գործադրած սխառեմը ամբողջովին ծագում էր նորա անձնական բնաւորութիւնից:

Խարկովում տեղական վարչական բարձր անձնաւո-րութիւններից ոչ լիովին բարեկամական ընդունելութիւն գտնելով, կոմսը աշխատեց իւր ազնիւ ձգտումների յենա-րանը դնել նոյն իսկ երիտասարգութեան, նոյն իսկ տե-ղական ազգաբնակչութեան մէջ, և, արդարեւ, գրաւեց դէպի ինքը բոլորին իւր խիստ օրինական յարաբերու-թեամբ դէպի գործը և մեղմ մարդասիրական միջոցներով: Նա նախ և առաջ որոշ և կարեւոր շրջանակի մէջ գրեց նորանց, որոնք կոչուած էին օրէնքի հսկողներ լինել, վերականգնեց հասարակութեան դէպի իշխանութիւնը ունեցած հաւատը, որ մինչև այն ժամանակ կորած էր, և յետոյ արդէն, յենուելով նոյն այդ իշխանութեան վրայ, վերահաստատեց ժողովրդի և վարչական մարմին-ների մէջ սերտ կապ: Հետեանքն եղաւ երկրի կառարեալ խախտութիւնը, և Խարկովում, նորա կառավարութեան միջոցին, հասարակական կարգի խանգարման մի դէպք անգամ տեղի չունեցաւ:

Այն ժամանակը, երբ գործում էր կոմս Լուս-Մելի-քեանը, շատ մօտիկ է մեզ, նորա գործունէութեան վիա-ններից շատերը կենդանի են դեռ: Չի կարելի լուել այն մասին, որ կոմսի կառավարութեան սխառեմը ոչ միայն ողևորուած ներբողականներ զրաւեց, այլ և դարձաւ խիստ յարձակումների և սլախարակումների նշաւակ մի քանի մարդկանց համար, որոնք հանգուցեալ կոմսին մեղադրում էին հռչակ վաստակելու աւելորդ ձգտման մէջ կամ ուղ-ղակի «ժողովրդի հետ խաղ խաղալում»:

Այստեղ հանդիսանալ իբրեւ կոմսի պաշտպան—ան-տեղի կը լինէր, բաւական է ցոյց տալ այն հանգա-մանքների վրայ, որ իւր մեղմ միջոցների հետ նա ամենաեռանդուն կերպով և անդադար հալածում էր իսկական պատճառներին, և Խարկովի ղեկերալ-նահան-

դատելութիւնը՝ արագութեամբ մաքրուեց այն խաւարին մարդկանցից, որոնք իրանց նպատակ էին դրել ժողովրդի մէջ խռովութիւններ բարձրացնել:

Այդպէս անցաւ մի տարի: Գաւաղութիւնը, իսկապէս ասած, շարունակում էր գոյութիւն ունենալ և նորա ցնցումները ժամանակ առ ժամանակ շարունակում էին երևան գալ այստեղ և այնտեղ սարսափեցուցիչ ոյժով: Զմերային պալատի պալատումը վերջապէս լցրեց թէ՛ Հասարակութեան և թէ՛ տէրութեան Համբերութեան չափը: Սկսեցին խօսել զիջատուորա Հիմնելու մասին: Կոմս Լօու-Մելիքեանը, որ այդ ժամանակ պատահաբար գտնվում էր Պետերբուրգում, կանչուեց Թաղաւոր Կայսեր մօտ և անսպասելի կերպով լսեց կայսերական կամքն այն բանի մասին, թէ պետի Ռուսիայի կառավարութեան բոլոր մասերը կենտրոնացնել մի մարդու ձեռքում — և այդ մի մարդը ընտրուած է կոմս Լօու-Մելիքեանը: Այսպիսով կազմուեց Բարձրագոյն Կարգադրիչ Յանձնաժողովը (Верховная распорядительная комиссия), և Լ.-Մելիքեանը իբրև նորա նախագահ, ստացաւ մի այնպիսի իշխանութիւն և մի այնպիսի նշանակութիւն, որպիսին այս դարում չէր ունեցել ոչ ոք, գուցէ բացի միայն Արալէեկից: Այդ մասին հրովարտակ հրատարակուեց 1880 թ. Փետրուարի 12-ին: Այդ վայրկեանից Կոմս Լ.-Մելիքեանի կեանքը պատկանում է պատմութեան:

Զր նայելով այն ահագին, բառիս լիակատար իմաստով, զիջատուորական իրաւունքներին, որ ստացաւ Բարձրագոյն Յանձնաժողովը, ամբողջ Ռուսաստանը, կոմս Լ.-Մելիքեանի հեղինակութեան շնորհիւ, այդ գիշտատուրան ընդունեց մեծ յոյսերով: Այնուհետև կոմսին սպանելու փորձը նպաստեց միայն նորա դրութեան ամրանալուն և ժողովրդականութեան: Ընդարձակ կայսրութեան բոլոր կողմերից սկսեցին ստացուել Հաղարաւոր նամակներ և ուղերձներ, որ արտայայտում էին կատարեալ Հաւատարմութիւն դէպի յանձնաժողովի գործունէութիւնը և վկայում էին այն խորին անձնուիրութիւնը Թաղաւոր կայսրին, որը մի գրաւական եղաւ ռուս ժողովրդի անխռովելի Հանգստութեան, և եթէ չը կարողացաւ դաւադրութեան կործանիչ երևույթների առաջն առնել, սակայն աշխարհայ ցոյց տուեց, որ անհատական երևույթները միանգամայն օտար են միլիոնաւոր ռուս մարդկանց հոգուն և Հասկացողութիւններին:

Հասարակութեան այս տրամադրութեան միջոցին, Բարձրագոյն Յանձնաժողովը կիսամեայ գոյութիւնից յետոյ փակուեց. նորա հետ միասին, Համաձայն կոմսի աշխատանաց, վերացուեց և III բաժինը (III отделение), որ բոլոր քաղաքական գործերի կառավարիչ մարմին էր: Ժանդարմների կորպուսի շէֆի կոչումը միացաւ Ներքին գործերի նախարարութեան կոչման հետ, և այդ նշանաւոր պաշտօնը, ուր այժմ ամփոփուած էին նախկին Յանձնաժողովի բոլոր ոյժը և իրաւունքները, ստացաւ դարձեալ կոմս Լ.-Մելիքեանը:

Ոչ ոք չէ հերքելու, որ Հանգուցեալի գործունէութիւնը, որ արտայայտուեց նորա ընդարձակօրէն նախագծած վերանորոգութիւնների ամբողջ շարքով, թողել է իւր ետեւից խորին հետքեր Ռուսաստանի Հասարակական կեանքում: Սակայն ժամանակակից էին արդեօք այն աղատամիտ սկզբունքները, որոնք վարձան ամբողջ տէրունական սխտեմայի Հիմքը — այս հարցը որոշ և պարզ վճռեց մարտի 1-ին պատահաբար:

Նորա հետ վերջացաւ և կոմս Լ.-Մելիքեանի քաղաքական դերը: Իւր կեանքի վերջին տարիները նա անցկացրեց արտասահմանում, Նիցցայում: Նորա առողջութիւնը, որ քայքայուել էր ծանր աշխատանքներից, օրէցօր թուլացաւ և ազնիւ ձգտումներով լեցուն կեանքը վերջապէս շիջաւ, հեռու իւր սիրեցեալ Թիֆլիզից, օտարութեան մէջ:

Կոմս Լօու-Մելիքեանի աճիւնքը վերադառնում է Հայրենիք: Հաղարաւոր Հայեր, որ պարծենում են կոմսի ազգակցութեամբ և հարիւր — Հաղարաւոր ռուս մարդիկ խորին վշտակցութեամբ ճանապարհ են դնում դէպի յաւիտենական Հանգստարան այն մարդուն, որ իւր կեանքում Հանգստութիւն ասած բանը չը գիտէր: Եւ պատճառաւորապէս պատկերի մէջ, Հանգուցեալի գերեզմանի ամենագեղեցիկ զարդը կը լինի ժողովրդի լիշտութիւնը նորա մասին, իբրև մի նշանաւոր տէրունական գործիչի, իբրև մի Համեստ, ազնիւ, անշահասէր մարդու, որ կարողացաւ իւր աշխարհային բարձրութեան վրայ մնալ մարդ, այս բառի խորին և լաւագոյն նշանակութեամբ:

Այժմ տակաւին ժամանակ չէ վերլուծել այն հարցերը, որ սարսափելի կերպով յուզել են Հասարակական կարծիքը 8 կամ 9 տարի սորանից առաջ: Կը գայ ժամանակ, երբ կը հրատարակուին տէրունական գործերը, ժամանակակից գործիչների բոլոր մասնաւոր յիշատակարանները, և միայն այն ժամանակ պատմութիւնը կ'ասի իւր ճշմարիտ խօսքը Հանգուցեալ կոմսի գործունէութեան մասին: Ինչ որ ասեն մինչև այդ ժամանակ թեր ու դէմ այդ գործունէութեան մասին — բոլորը պետի Համարել վաղաժամ, որովհետև Հիմնուած կը լինի միայն այս կամ այն մարդու անձնական տպաւորութիւնների վրայ, որոնք սակայն ճշգրիտ դնահատութեան և եզրակացութիւնների համար ամուր Հիմք և լեւարան չունեն: Տողերիս հեղինակին մասամբ յայտնի են Հանգուցեալ կոմսի յիշատակարանները, որոնք վերաբերում են նորա գործունէութեան վերջին իսկ ժամանակամիջոցին: Յուսանք, որ այդ յիշատակարանները կը պահպանուին և ապագայ պատմութեան սեպհականութիւն կը դառնան:

Վահէկ Գոգոս

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ԳԱՐՍՎԱՌՆԻ

(Վ ե ր ջ)

Պարսկաստանում ամուսնութեան նախընթաց ծիսակատարութիւնները գրեթէ նոյնն են, ինչ որ մենք ուրիշ տեղ արդէն նկարագրել ենք: Սովորաբար փեսացուն իւր Հարսնացուի երեսը չէ տեսնում. նա պետի դիմէ մի միջնորդ կնոջ (դէլալ), որի պարտաւորութիւնն է աղջկայ բոլոր առաւելութիւններն զովաբանել: Եթէ այդ գովասանքը վերջը, երբ էրկը իւր կնոջ երեսը տեսնում է, երբեմն բոլորովին հեռու է ճշմարտութիւնից, այդ արդէն վերադրելու է այն Համարձակ քայլին, որ անում է փեսացուն այդ դէպքում, փորձելով իւր բազդը: Անշուշտ պարսկի Համար այդ սեսուկ հիասթափում ոչինչ նշանակութիւն չունի, քանի որ պսակը նոյնքան դիւրին է լուծել, որքան դիւրին է կապել:

Հարսանեաց շքեղութիւնը կամ պարզութիւնը կախուած է ամուսինների նիւթական կարողութիւնից: Զբաւոր

մարդոց հարսանիքը շատ պարզ է և կարճատև, իսկ հարուստներինը առանձին շքեղութեամբ է կատարվում: Վերջինը տևում է երբեմն մի քանի օր, մի կամ երկու շաբաթ: Քանի որ հարսանիքը տևում է, նորաստեղծները իրար չեն տեսնում, կամ փեսան գաղտնի կերպով սողում է հարսնացուի, ներքինների աղախինների խիստ հսկողութեան տակ գտնուող, բնակարանը: Բաց քանի որ ընդունում է, որ նշանածների այդ «հանաքները» հարսանեաց ուրախութեան մասն են կազմում, անշուշտ այդ գաղտնագողի երթևեկությունը հարսնացուի մօտ (որ իհարկե թանձր քողով ծածկուած է մնում) փեսայի համար որ և է դժուարություն չը պիտի ունենայ:

Երբ հարսնացուին վերջին անգամ բաղնիսում լողացրել, մագերես ու ձեռքերը հինալով ներկել են, բեռնակիր անասունների վրայ նորահարսի կահ կարասիքն ու բաժինքն բարձուել վերջացել է, այնուհետև սկսվում է հարսանեաց, երբեմն փարթամ, գնացքը: Այն գիշերին հարսի ընկերուհիները բերում են հարսին փեսացուի մօտ: Տեղային սովորութեան համաձայն, փեսան բռնի կերպով պիտի խլի քողը, իսկ հարսը պիտի ընդդիմանայ: Քողը վերացնելիս փեսան նուիրական խօսքեր արտասանում «յանուն ամենաբարեգութ Ողորմողին» Բիսիլ էր ասում էլ ասում:

Պարսիկը իր կանանց հետ ընդհանրապես լաւ է վարվում, որքան այդ հնարաւոր է իրարից ամուսնական անմխիթար օրէնքներով: Վարուել ասելով, մենք, իհարկէ, արտաքին յարաբերութիւնն ենք հասկանում, որովհետև այդ ամուսնութեանց բարոյական կողմը, բնականաբար, չէ կարող կնոջը այն բաւարարութիւնը տալ, որ համապատասխան է մեր գաղափարներին: Ամուսնական յարաբերութեանց մէջ մեծ նշանակութիւն ունի կնոջ անձնաւորութիւնը:

Անյայտնի հոգեկան ձիրքերով օժտուած կանայք, և այնպիսիները, որոնք ազդեցութիւն գործելու և այդ ազդեցութիւնից օգուտ արուեստը դիտեն, բնականաբար կարողանում են նաև Պարսկաստանում, թէ «Էնգերունի» ներսը (այդպէս է կոչվում հարէմը պարսկերէն) և թէ դուրսը իշխանութիւն ձեռք բերել: Զատ բան կախուած է նաև այն հանգամանքից, թէ ինչ գիրքի կամ ազդեցութեան տէր է այդ կնոջ ամուսինը: Ի նկատի ունենալով, որ պարսիկների մէջ ազդականների սերտութիւնը չափազանց դարգացած է, ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ բարձր գիրք ու յարգանք վայելող մարդը իւր բոլոր ազգականներին իրանց առաջուան կորած զրութիւնից լոյս պիտի հանի և նորան որ և է կերպով (գիցուք գաւառական պաշտօնեաներ կարգելով, գրամական պարգևներով կամ շքանշաններով) իշխանութեան ու պատկանելի գիրքի հասցնի: Հենց որ այդ ոչընչութիւնից իշխանութեան հասած իշխանը ընկնում է, նորա հետ միասին ընկնում են նաև նորա բոլոր ազգականները իրանց նախկին խաւարի մէջ, այնուհետև կանանց մասնաւոր փարթամութիւնն էլ վերջանում է:

Փայլով երևիայոց դաստիարակութեան, պէտք է խոստովանել, որ այդ գործը շատ աւելի լուսաւոր կողմեր ունի, քան ուրիշ շատ մահմետականների (Սուննիների) մէջ: Այնպիսի երևոյթներ, որպիսին մենք տեսնում ենք տաճկական հարեմում, ուր հայրը տղային ուղղակի յորդորում է մօրը հակառակութիւն և կռաւիտ անհնազանդութիւն ցոյց տալ, բոլորովին օտար են պարսկական էնգերունում: Այդտեղ աղայոց սովորեցնում են պատկառանք և հնա-

զանգութիւն, և այդ դաստիարակութեան պտուղն այն է, որ տղայքը մեծանալով և բարձր պաշտօններ ու հարստութիւն ձեռք բերելով, երբեք իրանց ծնողներին չեն մոռանում: Լուաւ չէ երբեք, որ ծնողները, մանաւանդ հայրը, թշուառութեան ու աղքատութեան մէջ հիւժէ, որպէս լինում է արեւմտեան Սուննիների մէջ կամ տղան ամենին մոռանալ իւր հօրը (որպէս Բէդուինների մէջ): Քանի որ հայրը Պարսկաստանում ընտանեաց գլուխ է և իւր ձեռքին ունի ոչ միայն տան այլ նաև կալուածական իրաւունքը, ուստի պարսից ընտանեկան կեանքը մի տեսակ նահապետական զոյն ունի, որպիսին մենք տեսնում ենք արեւմտեան Ասիայի ազգերից միմիայն հայերի մէջ:

Պարսիկ կնոջ արտաքին տեսքի, տարադի և զբաղմանց նկատմամբ հետեւեալ մանրամասնութիւնքը կարող ենք առանձին շեշտել: Պարսկուհին միջահասակ է, ոչ լղար և ոչ թանձրամարմին, մեծ նշաձև ու սիրաբորբոք աչքերով—որոնց քնարերգու բանաստեղծները չէնէրանձառ են կոչում,—և նուրբ կամարակալ քթի վերևը իրարու խառնուած յօնքերով. կլոր երեսը շատ յարգի է, բանաստեղծները ասում են լուսնի երես (Կիս-մայի) իրանցերգերում: Այդ մասին մի ակնարկ ենք գտնում Զամի մի բանաստեղծութեան մէջ («Վիշտ»), ուր ի միջի այլոց ասուած է.

Արցունքն աչքս ուռցնում է
Որպէս հասկը ցորնի հատիկ,
Երբ մագերէջ ծիր են կապում
Լուսին դէմքիդ, չքնաղ աղջիկ:

Առանձին գեղեկութիւն ունին պարսկուհու ձեռքերն ու ոտները, մինչդեռ կաշուի գոյնը հազիւ երբեմն սպիտակ է—որ շատ սիրելի է պարսիկին—և այդ պակասը լրացնում է սնգուլը: Նոյն իսկ գեղեցիկ մուգ-շագանակագոյն մագերէջ սովորաբար գոհ են գնում հինային: Յօնքերը սև են ներկվում, ձեռքի ափը, եղունգները և ոտքի տակերը նարնջի գոյն: Վարմինը տեղ տեղ ներկելու (tatuage) անտանելի սովորութիւնը բաղաւորապէս ամեն տեղ արդէն վերացել է:

Ինչպէս բոլոր արեւելքի կանայք (և միթէ արեւմտքի կանայք նոյնը չեն անում), պարսկուհին մեծ սիրահար է զգեստի, պաճուճանքի ու զարդերի: Անշուշտ այդ զարդերն ու մանր մունր բաները գուրաւ չեն երևում, քանի որ դուրսը կին թէ աղջիկ փաթաթուած ու ծածկուած են շրջում, այլ միմիայն էնգերունի մէջ: Հարուստ կանայք կրում են թանկագին մետաքսեայ և շալի հագուստներ, ոսկէկար և ոսկեգործ զարդեր: Գլխին կրում են նուրբ շալի թաւաք, կրծքին մի կարճ, բոլորովին թափանցիկ շղարշեայ շապիկ, գեղեցիկ ոսկեայ մանուածքներով զարդարած: Գորա վրայից հագնում են մի սառչիւր լայն բացուած ոսկէկար բաճկոն, իսկ գորա վրայ մի տեսակ կարճ կապայ (ფეფაშკა): Զատ անճուռնի և մասնագալու ժանակ անյարմար են մետաքսեայ լայն վարտիկները: Զարդերի մէջ առանձին յարգ են վայելում ձեռքերի և ոտների ապարանջանները, ըստ մեծի մասին մարգարտեայ կարծեքից (MOTOK) կազմուած: Այս էլ կայ, որ կինը այնքան պաճուճանք է կախում, որքան իւր մարդոյ քասկը ներում է: Ուրեմն այստեղ ևս, ինչպէս քաղաքաբնակ Արաբների մէջ, էնգերունի հետզհետէ աճող շապիկութիւնը մշտական դարդի ու հոգսի առարկայ է պարսիկ ամուսնոյ համար... Tout comme chez nous!

Խմբագիր-հրատարակիչ ԱՅԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՀԱՉՈՒԵԿԵՐՈՒ

ԹԻՖԼԻՍԻ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԲԱՆԿԱՅԻ

931-ն Դեկտեմբերի 1888

Պ Ա Ջ Ա Ն Ջ Բ	Թիֆլիսում.	Բազուայ բաժն.	Ընդամենը.
1. Դրամարկ (առձեռն թղթադրամ)	104,684—21	57,056—27	161,740—48
2. Ընթացիկ հաշիւ Պետական բանկայի բաժնում	3,025—27	230,000 —	233,025—27
3. Զեղջումն (Disconto) մուրհակաց երկու ստորագրութեամբ	2,677,215—45	870,423—30	3,547,638—75
4. Զեղջումն տոկոսաբեր թղթերի, կտրօնների և այլն	38,111—75	7,678—12	45,789—87
5. Փոխառութիւն զբաւականով՝			
ա) Պետութիւնից ապահովեալ տոկոսաբեր թղթերի	912,068—45	243,557 —	1,155,655—45
բ) > ոչ ապահ. >	204,609 —	9,645 —	214,254 —
գ) Ապրանքների.	— —	80,870 —	80,870 —
դ) Ոսկուց և արծաթի	— —	23,740 —	23,740 —
6. Բանկայի պատկանեալ տոկոսաբեր թղթեր	267,451—88	10,989—79	288,441—67
7. Ոսկի և արտասահմանի փոխանակագրեր	103,741—52	1,882—55	105,624—07
8. Թղթակիցներ՝			
ա) Նոցա հաշիւը (Loro).	5,894,412—58	— —	5,894,412—58
բ) Բանկայի հաշիւը (Nostro).	9,445,195—56	— —	9,445,195—56
9. Բաժնի հաշիւը կենտրոնական վարչութեան հետ	981,741—26	— —	981,741—26
Կենտրոնական վարչութեան հաշիւը բաժնի հետ	— —	74,589—66	74,589—66
10. Պայմանաժամը անցուցուած փոխառութիւններ	4,720 —	2,130 —	6,850 —
11. Ընթացիկ ծախսեր	44,596—15	14,645—51	59,241—66
12. Կահկարասիք և սկզբնական ծախսեր	3,461—51	3,113—77	6,575—28
13. Յետ ստացուելիք ծախսեր	12,849—62	673—75	13,523—37
Ը. Ա.	20,697,884—21	1,631,024—72	22,328,908—93

Պ Ա Ր Տ Բ	Թիֆլիսում.	Բազուայ բաժն.	Ընդամենը.
1. Հիմնական դրամադրութիւն	1,000,000 —	— —	1,000,000 —
2. Պահեստի դրամադրութիւն	154,474—72	— —	154,474—72
3. Դրամական աւանդներ՝			
ա) Պայմանաժամով	1,727,210 —	113,499 —	1,840,709 —
բ) Կ'Պահանջ	186,952 —	24,650 —	211,602 —
գ) Ընթացիկ հաշուով. հասարակ	779,858—49	302,898—33	1,082,756—82
> > պայմանաւոր	— —	80,107—55	80,107—55
4. Զեղջումն մուրհակաց Պետական բանկայի Թիֆլիսի բաժնում	338,895—21	— —	338,895—21
5. Մասնաւոր ընթացիկ հաշիւ Պետական բանկայի Թիֆլիսի բաժնում, ապահոված մուրհակներով և տոկոսաբեր թղթերով	560,355—47	— —	560,355—47
6. Թղթակիցներ՝			
ա) Նոցա հաշիւը (Loro).	5,883,355—42	— —	5,883,355—42
բ) Բանկայի հաշիւը (Nostro).	9,618,107—09	— —	9,618,107—09
7. Բաժնի հաշիւը կենտրոնական վարչութեան հետ	— —	975,217 —	975,217 —
Կենտրոնական վարչութեան հաշիւը բաժնի հետ	79,380—49	— —	79,380—49
8. Բանկայի բաժնետոմսերու անվճար կտրօնների բաշխը 1882, 1883, 1884 1885 1886 և 1887 թ.	1,654—71	— —	1,654—71
9. Զվճարուած տոկոսներ աւանդների, ընթացիկ հաշիւների և այլ գոր- ծողութեանց	71,500—35	18,304—38	89,804—73
10. Ստացուած տոկոսներ և չանձնարարականներ	208,328—15	99,777—70	308,105—85
11. Փոխանցիկ գումարներ	87,812—11	16,570—76	104,382—87
Ը. Ա.	20,697,884—21	1,631,024—72	22,328,908—93